

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Klemen Ploštajner

Pravica do mesta: od neoliberalizma k skupnosti

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Klemen Ploštajner

Mentor: izr. prof. dr. Franc Trček

Pravica do mesta: od neoliberalizma k skupnosti

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

Pravica do mesta: od neoliberalizma k skupnosti

Namen diplomskega dela je, da preko koncepta pravica do mesta, ki ga je uvedel francoski filozof Henri Lefebvre, poskušam misliti mesto onkraj neoliberalne realnosti. Neoliberalizem je poseben tip državne regulacije, ki preko prisile tržnih mehanizmov konkurence producira subjekte podrejene podjetniški logiki. Tako je tudi neoliberalno mesto podrejeno pritiskom konkurence in podjetniški logiki, kar pa pomeni, da je produkcija prostora podrejena menjalni vrednosti, se pravi logiki akumulacije kapitala. Prostor nikakor ni dan, ampak je konstruiran in se v njem odvija razredni boj, kar pa pomeni, da je treba vprašanja okoli produkcije prostora politizirati. Diplomsko delo poskuša s prenosom koncepta pravica do mesta, ki poudarja uporabno vrednost prostora, na neoliberalno realnost, premišljati mesto, ki bo temeljilo na participaciji, apropraiciji in kolektivni produkciji uporabne vrednosti. Mesto je ključno gonilo tako reprodukcije kapitalizma kot tudi neoliberalnih odnosov, a je hkrati tudi prostor emancipacije, produkcije družbenih odnosov svobode in skupnosti. Naloga vednosti kot tudi tega diplomskega dela je odpiranje mesta za prakse osvobajanja, kar pomeni, da prenehamo konstrukcijo mesta podrejeni kapitalu in jo podredimo potrebam ljudi.

Ključne besede: pravica do mesta, Lefebvre, neoliberalizem, kapitalizem, mesto.

Right to the city: from neoliberalism towards community

The main aim of the thesis is to think about the city beyond the neoliberal reality by using the concept right to the city, which was introduced by French philosopher Henri Lefebvre. Neoliberalism is special type of state regulation, which through market mechanisms of competition produces subjects which are subordinated to entrepreneurial logic. Thus the neoliberal city is also under the pressure of competition and logic of entrepreneurship, which means that the space is produced as exchange value and is subject to the logic of capital accumulation. Space is thus not given, but is constructed and it is part of the class struggle, which means that the questions concerning space should be politicized. The thesis tries to transmit the concept right to the city, which stresses the importance of use value of space, to neoliberal reality and to think about the city based on participation, appropriation and collective production of the use value. The city is the main motor of reproduction of capitalism and neoliberal relations, but it is also the space of emancipation, production of social relations of freedom and community. The task of knowledge and also of this thesis is to open the city for the practices of liberation, which means that we stop subordinating the construction of the city to the capital and we subordinate it to the needs of the people.

Key words: right to the city, Lefebvre, neoliberalism, capitalism, city.

KAZALO

1	UVOD.....	5
2	PRAVICA DO MESTA	7
3	IME ČESA JE NEOLIBERALIZEM?.....	10
	3.1 KOT MISEL IN/ALI PRAKSA	10
	3.2 NOVA DRŽAVA ZA NOV TRG.....	12
	3.3 SUBJEKT IN DRUŽBENI ODNOSI.....	16
4	NEOLIBERALNO MESTO.....	19
	4.1 MESTO KOT KAPITAL.....	19
	4.2 MESTO IN NEOLIBERALNA OFENZIVA.....	21
	4.3 DISCIPLINA, POLICIJA IN KVALITETA ŽIVLJENJA.....	24
	4.4 RAZKLANO MESTO – RAZREDNI BOJ V PRODUKCIJI PROSTORA.....	25
5	PRAVICA DO MESTA DANES.....	28
6	ZA KONEC.....	33
7	LITERATURA.....	36

1 UVOD

» ... vprašanj povezanih z mestom in urbano realnostjo se ne zavedamo popolnoma in niso prepoznana, saj politično še niso pridobila takšne pomembnosti in pomena kot ga imajo v misli (v ideologiji) in v praksi ... «, zapiše Lefebvre (2000, 63) v uvodu svojega pamfleta *Pravica do mesta* (*La Droit à la Ville*, 1967), ki izide od stoletnici Marxovega Kapitala in leto pred študentskimi (urbanimi?) protesti 1968. Heretičen marksist, raziskovalec vsakdanjega življenja, iskalec plaže pod pločniki in borec proti dolgčasu v svojem delu slika drugačen urbanizem, drugačno mesto in drugačno urbano, kar pa je najpomembneje, mesto poskuša politizirati. Zato ne razmišlja o tehničnih vprašanjih (katerim je urbanizem vse preveč podvržen), niti ne zarisuje jasne utopije, ampak mesto odpira za političen boj in ga premleva v političnih terminih. Zapleteno delo besednih iger, aforizmov (delo uvede s svojim herojem in mojstrom aforizmov Nietzschejem) in filozofskih ekskurzov zgosti v sloganu pravica do mesta. Slogan, ki ga opredeli zelo ohlapno in preko katerega le začrta principe mišljenja ter delovanja, sledi napadalnemu slogu teksta, ki ne predpisuje, ampak odpira: »To delo želi razbiti sisteme, ne da bi jih zamenjal drug sistem, ampak želi prek misli in dejanj, s kazanjem obzorja in poti, *odpirati možnosti*. Boj naj vodi misel, ki teži k odpiranju in ne oblika refleksije, ki teži k formalizmu« (prav tam, 63).

Ravno zaradi te odprtosti, zaradi posebne metode mišljenja, ki premleva virtualno in potencialno (imenuje jo transdukcija), zaradi pogumnega prepletanja eksperimentalne utopije in realizma, je delo še danes precej aktualno. Še več, lahko bi rekli, da je šele danes dobilo svoj polni smisel, saj lahko šele v svetu, kjer več kot polovica prebivalstva biva v mestih, ostali pa so od mesta tako ali drugače odvisni, razumemo in sledimo 'planetarni urbanizaciji' (glej Merrifield 2013). Lefebvre s svojo spekulativno prognozo bolje opisuje današnji čas kot pa misli leto 1967, zato ga je potrebno ponovno prebirati. Ravno to je namen tega diplomskega dela. Prek prebiranja in interpretacije koncepta 'pravice do mesta' želim misliti urbano okolje na drugačen način, z vpletanjem političnih idej boja in konflikta. Hkrati želim prek Lefebvra, ki je že pred pogrebnim karnevalom keynesianskega mesta (leta 1968), mislil neoliberalno ofenzivo menjalne vrednosti nad uporabno, preišljati ključne značilnosti neoliberalne urbanizacije. Šele ko razumemo to realnost, jo lahko začnemo poskušati spreminjati. Delo ima tako jasno politično vizijo: svet, v katerem živimo, ni nujnost, ni edina možna realnost, edina nujnost je sprememba obstoječih razmerij moči. Temeljno polje boja, četrte svetovne vojne, kot jo je poimenoval Subcomandante Marcos, pa je ravno urbano

okolje. Ne zgolj zaradi svoje prevlade v številčnosti ljudi, ampak ker se v njem gostijo protislovja obstoječe dobe.

Temeljni konflikt kapitalizma je boj med uporabno in menjalno vrednostjo, ki s silo poblagovljenja pretvarja celoten svet v blago. Iz tega izhajajoča teza, ki bo služila kot podlaga razmisleka o sedanjosti, je naslednja: *Neoliberalno mesto je zmaga menjalne vrednosti nad uporabno v mestnih politikah in urbanih praksah. Takšno mesto predpostavlja poseben tip regulacije, posebno obliko kontroliranja socialnega konflikta in poseben tip akumulacije kapitala.* Ker pa so obstoječa razmerja moči nevzdržna in ker je naloga vednosti vedno in zgolj odpiranje poti emancipatornim praksam življenja, je potrebno poganjati gradnjo »sveta mnogoterih svetov«. Zato dodajam raziskovalno vprašanje, saj dokončna teza pri politikah osvobajanja ni mogoča. Kako prek koncepta pravice do mesta misliti, prakticirati in živeti drugačno mesto?

2 PRAVICA DO MESTA

Lefebvre pravico do mesta razume kot »klic in zahtevo« (2000, 158), ki jo je mogoče formulirati zgolj kot: »preoblikovano in obnovljeno pravico do urbanega življenja« (prav tam, 159). Pravica do mesta je tako klic nujnosti, kot tudi zahteva, ki presega samo nujnost, je krik proti obstoječi realnosti in krik za drugačno realnost (za koncept krika glej Holloway 2004). Gre torej za pravico do urbanega življenja. Vendar, kaj je to urbano? Kaj ga opredeljuje? Zakaj bi ga naj zahtevali in si ga celo želeli?

Lefebvre vprašanje dodatno zaplete, ko trdi, da mesta ni več. V prepletu industrializacije in urbanizacije je mesto kot zaključena forma izginilo ter se razširilo po celotni Zemlji (najbolj očiten del te širitve je padec srednjeveških zidov, ki so jasno razmejevali med mestom in podeželjem). Tako Lefebvre izniči koncept, ki tvori ključen del njegovega političnega slogana, a ga hkrati pretvori in razširi s konceptom urbanega. Mesto razume kot stavbe, kot mrežo poslopij in nepremičnin, medtem ko urbano razume kot način bivanja, kot tip povezovanja, kot poseben tip subjektivnosti. S tem se približa idejam Wirtha (urbanost kot način življenja) in Simmla, a urbanemu ne dodaja priokusa odtujenosti, razpada socialnega ali delinkventnosti (te implikacije mesta v svoji antiurbanosti izpeljujejo predvsem očetje urbanih študij iz Chicaga). Celo nasprotno, urbano razume kot kolektivno tvorbo, kot materializacijo skupnosti in neodtujeno totalno delo, kot oeuve¹: »pojav, ki se postavlja nasproti nespremenljivemu stremljenju k denarju in trgovini, k menjavi in produktom. Resnično, oeuve je uporabna vrednost in produkt je menjalna vrednost« (Lefebvre 2000, 66). Ali kot zapiše na nekem drugem mestu: » ... mesto je oeuve, je bližje umetniškemu delu kot preprosti materialni produkciji. Če obstaja produkcija mesta in družbenih odnosov znotraj mesta, potem je to produkcija in reprodukcija človeških bitij s strani človeških bitij, prej kot pa produkcija objektov« (prav tam, 102).

V center je tako postavljen boj med menjalno vrednostjo in uporabno vrednostjo. Iz tega bi lahko izpeljali, da mesto ne razpada zaradi vsesplošnega širjenja, zaradi posplošenega stanja urbanizacije (urbano raztezanje, mesto stotih milj ...), ampak zaradi prevlade blagovne forme znotraj produkcije in reprodukcije urbanega. Ta centralni konflikt, ki ga v svojem premisleku Marxa Lefebvre prenese iz tovarne v mesto, določa načine urbaniziranja, saj

---

¹ Termin, ki se v slovenščino prevaja kot delo in kot opus, je v angleškem prevodu ostal v originalu. Tudi sam puščam francosko besedo, saj jo je nemogoče prevesti. Če se odločimo za delo, zanemarimo časovno in celostno komponento opusa, če se odločimo za opus, izgubimo aktivnost dela. Ravno tako se oeuve v francoščini zelo jasno navezuje na arhitekturo in gradnjo, kar pa bi slovenski prevod izgubil.

uničuje center kot mesto odločanja in ga spreminja v »prostor trošenja in trošenje prostora«². Z razmahom menjalne vrednosti razpade center, brez katerega pa po Lefebvru ni urbanega. Te centralnosti pa ne smemo razumeti v smislu lokacijske točke ali klica po ponovnem ustoličenju suverena, ki mu je bila odsekana glava, ampak kot prostor srečevanja. »Dokler 'urbano', prostor srečanj, prednost uporabne vrednosti, v prostor vpisan čas promoviran do stopnje najvišjega bogastva med vsemi sredstvi, najde svojo morfološko bazo in svojo praktično-materialno realizacijo, ni pomembno, če urbano tkivo ograjuje podeželje in koliko kmečkega življenja ostaja pri življenju« (prav tam, 159). Potrebni so ponovni prostori srečevanja raznolikosti, ustavljanja, izmenjave (ki bolj spominja na ekonomijo daru kot na ekonomijo dolga), spoznavanja in prepoznavanja. »Urbano življenje predpostavlja srečanja, soočenje razlik, vzajemnega znanja in priznanja (vključno z ideološkim in političnim soočenjem), načinov življenja, 'vzorcev', ki sobivajo v mestu« (prav tam, 75).

Kar pa je najpomembneje, pravica do mesta ne pomeni vračanja v tradicionalno mesto, niti ne pravice do obstoječega mesta, ampak pomeni konstrukcijo drugačnega mesta, kjer je »čas najpomembnejši« (prav tam, 173). Pravica do mesta niti ni pravica obiskovanja teh prostorov, niti njihova uporaba, ampak predvsem njihovo ustvarjanje, ponovna vrnitev oevra. Je pravica do participacije in apropiacije (to ni enako kot pravica do lastnine), ki: »daje prednost času pred prostorom, ne da bi pozabila, da se čas vpiše in da je vpisan v prostor ... « (prav tam, 171). Pravica do mesta je tako kolektivna participacija v apropiaciji časa, kjer si urbana skupnost (Lefebvre je zelo jassen, da tega ne počne ne država in ne trg) sama določa ritme življenja in gradi prostore srečevanja, ki v dilemi življenje ali denar vedno izbere čas in ki ustvarja kolektivni oevre mnogoterosti. Moč koncepta je njegovo izhajanje iz skupnosti, ker predpostavi, da je posameznica del skupnosti, da lahko živi in je svobodna zgolj prek kolektivnih praks. Pravica do mesta je tudi »sposobnost, da delujemo po lastnih potrebah v prostoru, ki si ga po nujnosti delimo z drugimi« (Khasnabish 2010, 89). Kot kolektivna produkcija nove centralnosti (prostorov srečevanja in izmenjave) je koncept, ki se poskuša izviti iz dileme partikularno - univerzalno, saj premišlja univerzalno znotraj lokalnega konteksta ter razume mesto kot prostor srečevanja z drugimi, kar odpira polje univerzalnega in hkrati kot lokalno politiko vsakdana, se pravi ozemljene skupnosti na določenem teritoriju. Tako koncept odpira novo mišljenje skupnega, ki poskuša uiti nadzoru vaškega okolja, njegovi zaprtosti, ksenofobiji in konzervativnosti, a se hkrati ne izgubiti v

---

² Primer nadvlade BTC-ja nad Prešernovim trgom kot prostora cirkulacije ljudi, blaga in kapitala v Ljubljani, je žalosten opomnik resničnosti te teze.

praznini abstraktnega diskurza o človeku. V središču je tako politika srečevanja, kjer lokalno vstopa v univerzalno, to pa povratno plemeniti in bogati lokalno. Pravica do mesta je nenazadnje produkcija novega človeka: »za kogar in s strani kogar, z uporabo vseh sredstev znanosti, umetnosti, tehnologije in dominacije nad materialno naravo, mesto in njegovo dnevno življenje v njem postajajo oeuvre, apropiacija, uporabna vrednost (in ne menjalna vrednost)« (Lefebvre 2000, 180).

Lefebvrovega koncepta pa ne moremo preprosto preslikati in prenesti v novo realnost, saj bi takšno početje nujno pomenilo prilagajanje realnosti teoretske produkcije, kar pa nikakor ni ne namen, ne cilj teorije. Če želimo biti zvesti aktivističnemu potencialu misli, če menimo, da je: »... priložnost sodobne teorije prav v aktivizmu, v vroči razpravi, ko pritiska sila in je časa premalo, v hlastni naglici delovanja, prepričevanja, spraševanja. Teorija se danes piše v teku, med manifestacijami in mobilizacijami« (Močnik 2006, 144), potem je potrebno prek konceptov odpirati realnosti nova pota (za to interpretacijo in metodologijo sociologije glej Sousa Santos 2003). Ker je koncept pravice do mesta nastal v popolnoma drugačnem mestu in času, je potrebno najprej kritično razgrniti sedanost, da bi jo lahko mislili in odpirali. Duh našega časa je neoliberalen, v mesta je udarila nova »neoliberalna bomba«, ki: »reorganizira in prerazporedi, kar napade, in to ponaredi v košček sestavljanke ekonomske globalizacije« (Marcos 2002, 39), med ljudi pa se je razširila ideja konkurence ter podjetnosti. Vendar, kaj sploh je neoliberalizem, kaj je njegovo bistvo in kaj so njegove modalnosti, kako operira in kakšno mesto proizvaja, kdo si ga želi in koga zaslužuje? Da bi lahko ocenili praktičen pomen koncepta pravice do mesta, moramo najprej dobro razumeti neoliberalno realnosti, ki nas producira in ki jo produciramo sami.

3 IME ČESA JE NEOLIBERALIZEM?

Neoliberalizem je kot koncept v medijski diskurz in v svet vsakdana vstopil šele prek svoje nedavne manifestacije v obliki finančno-ekonomske krize, ki se je začela leta 2007. A kot oblika bivanja in povezovanja je začel konstruirati svet vsaj že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, po tako imenovani neoliberalni ofenzivi, ki se je pričela s Pinochetovim vojaškim udarom v Čilu leta 1973, svojo manifestacijo v zahodnem svetu pa je dobila v dvojni podobi Reagana in Thatcherjeve (glej Harvey 2005, Klein 2010). Tudi v akademski kritiki je prisoten že vsaj od tistega obdobja, saj so se prve analize, ki tematizirajo različne manifestacije in spremljevalce pojava neoliberalizma začele že v sedemdesetih. Na tem mestu bomo kritično razgnili nekaj pristopov k problematiki, jih ovrednotili, medsebojno prepletli in poskušali prek raznolikih zornih kotov razumeti pojav, ki mu je bil nadet naziv neoliberalizem.

3.1 KOT MISEL IN/ALI PRAKSA

Zgodovina neoliberalizma se ne začne v sedemdesetih letih z zmagoslavnim pohodom politike in prevzemom institucij moči, ampak ima neoliberalizem svoje korenine v revoluciji, ki je pretresala liberalno misel vse od dvajsetih let dvajsetega stoletja naprej. Običajna zmota je, da neoliberalizem razumemo kot vrnitev in ponoven vzpon liberalizma, ali pa kot ponovno krepitev doktrin klasičnega laissez-faira, s čimer se zanemari ravno pomen predpone »neo«. Druga pogosta analiza je, da se z neoliberalizmom razgrinja resničnost kapitalizma, ki je bil v svoji zlati dobi od konca 2. svetovne vojne pa do šestdesetih zgolj zaviran zaradi močno organiziranega dela, povojne obnove, boja proti komunizmu, strahu pred ponovnim vzponom nacizma in pred ekonomsko krizo. Temu pogledu sledi Husson, ki zapiše: »sodobni kapitalizem teži k čistemu delovanju in postopnemu odmetavanju vse 'togosti', ki bi ga lahko regulirale in omejevale. Pri tem ne gre toliko za vrnitev kapitalizma k zgodnejšim zgodovinskim oblikam, kakor za to, da se čedalje bolj ujema s svojim konceptom.« (2011, ix) Ta pogled zgreši, ker neoliberalizem ne pomeni čistega kapitalizma, ampak je poseben tip reguliranja, urejanja in produkcije človeških razmerij. Dodatna napaka te analize je, da predpostavi neoliberalizem kot homogeno celoto, medtem ko je v resnici skupek mnogoterih praks in implementacij.

Potrebno je jasno nakazati, da so vodilni misleci neoliberalizma svoje teoretske in politične sisteme razvijali ne zgolj proti kolektivnim politikam socializma, ampak tudi in predvsem proti klasičnemu liberalizmu. »Neoliberalizem je predstavljal distanciranje od, celo

jasen prelom z dogmatično verzijo liberalizma, ki se je vzpostavila v devetnajstem stoletju« (Dadrot in Laval 2013, 17). V liberalizmu so prepoznali določeno naivno dojemanje trga, predvsem v odnosu do države, kar pa je imelo za učinek propad liberalne misli ter njeno politično neučinkovitost. Kot radikalni prelom z liberalizmom se je vzpostavil ravno koncept države, ki se je ne dojema več kot antitetično trgu, ampak kot pogoj obstoja učinkovitega ter svobodnega trga. Tako za razliko od klasičnega liberalizma neoliberalizem prostega trga ne vidi kot naravne danosti, ki je že in bo vedno obstajala, če le umaknemo državo, ampak ga je potrebno konstruirati, razviti, braniti, za kar pa so idealna in nujno potrebna orodja države. Tako že v samem začetku misleci predpostavijo aktivno politiko in svojo teoretsko delo razumejo kot politično poslanstvo ter misijo, kar se kasneje tudi odraža v agresivnem zasedanju tako medijskega, političnega, akademskega, kot tudi civilno-družbenega polja.

Ključna koncepta, ki jih razvijajo neoliberalni misleci³, sta tekmovalnost in podjetnost, ki ju razumejo kot posebne oblike družbenega povezovanja in bivanja, kjer tekmovalnost kot posebna disciplina vsak subjekt sili v maksimizacijo lastnih koristi, s tem pa v podjetniško ravnanje. Lahko rečemo, da gre za poseben proces civiliziranja, zato se v konstruktivistični maniri prepozna umetnost obeh pojavov, kar pa pomeni, da ju je potrebno ustvarjati, negovati, krepiti in širiti na vsa polja človeškega obstoja.

Od gradnje trga do tekmovanja kot norme te gradnje; od tekmovanja kot norme dejavnosti ekonomskega akterja do tekmovanja kot norme za gradnjo države in njenih dejanj; nenazadnje, od tekmovanja kot norme za podjetje-državo do tekmovanja kot vedenjske norme za podjetje-subjekt: to so faze, prek katerih je tržna racionalnost razširjena v vse sfere človeškega obstoja in ki izdeluje neoliberalni razum kot resničen svetovni-razum (prav tam, 302).

Tej analizi neoliberalizma, ki sledi njegovi teoretski produkciji in »miselnemu kolektivu« (thought collective) (glej Mirowski in Plehwe 2009), se pogosto očita, da ne loči med mislijo in prakso, oziroma, da misel prepozna kot prakso samo. Zato so se kot odziv na kritične analize teorij neoliberalizma razvile teorije, ki analizirajo »dejansko-obstoječi

---

³ Tokov in misli je znotraj tega projekta precej, zato ne smemo naivno predpostaviti, da gre za enoten miselni okvir, saj obstaja več tradicij in teoretskih izpeljav, ki so pogosto v konfliktu. Ključne tradicije, ki pa so zaznamovale politične ureditve, so ordoliberalizem, ki je vpisan v same začetke evropske integracije, in avstrijsko-ameriška šola, kjer je potrebno izpostaviti Hayeka, Friedmana in von Misesa. Za odlično analizo teoretskih tokov glej Darot in Laval 2013 (str. 21–147).

neoliberalizem»⁴ (glej na primer Brenner in Theodor 2005, Peck in drugi 2009, Theodor in drugi 2011), katerih namen je izpostaviti načine, kako se neoliberalizem ozemlji, kakšen je njegov praktičen izraz. Izpostavljajo raznolikost pojavnosti neoliberalizma, njegove različne implementacije, prakse in tudi učinke, kar pa pomeni, da težko govorimo o enotnem, zaključenem pojavu – zato se uporablja izraz neoliberalizacija. Neoliberalni projekti in politike se vedno uvajajo v določenem kontekstu, geografskem in časovnem okviru, kar pomeni, da so pojavnosti neoliberalizma odvisne od poti uveljavitve (path-dependant). Še več, neoliberalizem nikoli ni samostojen in izoliran pojav, marveč se prepleta z drugimi, kar pa pomeni, da nikoli ni in ne more biti čist tako kot je v teoriji. »Neoliberalizacija tako označuje prevladujoč vzorec k trgu in tržni disciplini usmerjene rekonstrukcije regulacije, katere realizacija poteka v neenaki institucionalni pokrajini in v kontekstu heterogenih, hkratno razvijajočih se politično-ekonomskih procesov« (Peck in drugi 2009, 52).

Če prva perspektiva neoliberalizem čisti kot koncept in ga želi ohranjati v vitrini teoretske misli, pa ga ta drugi spusti v svet in analizira njegove materializacije. Vendar konkretna analiza, ki neoliberalizem ozemlji, kontekstualizira in konkretizira, s tem pade v nevarnost, da pojav zrelativizira do takšne mere, da izgubi pojasnjevalno moč. Če je res neoliberalizem odvisen od konteksta, potem kot globalen pojav razpade, tako da ostajajo le drobci, s katerimi se lahko »igramo« ter jih analiziramo v lokalnem kontekstu⁵. Zato je vedno potrebno oba pogleda mešati, ohranjati napetost med univerzalnim in partikularnim (za zanimiv poskus glej Laueremann in Davidson 2013), kjer se v partikularnih manifestacijah pojava prepozna generične značilnosti, prek katerih lahko poskušamo misliti globalno sliko.

3.2 NOVA DRŽAVA ZA NOV TRG

Najpogostejša interpretacija neoliberalizma je nekakšna mešanica zgodovinske in ekonomske analize, ki v pojavu prepozna prelom s keynesianizmom in prehod v nov akumulacijski režim. Pojavljajo se različne interpretacije, ki govorijo o raznolikih premikih: od realnega k fiktivnemu kapitalu prek financiranja (Lapavitsas 2013), od keynesianske države blaginje k schumpeterskemu »workfare« režimu (Jessop 1997, 2002), od

---

⁴ Glede na temo teksta je potrebno izpostaviti, da se je analiza »dejansko obstoječega neoliberalizma« razvila ravno prek tematizacije mesta. Prvi članek na to temo je leta 2002 izšel pri časopisu za radikalno geografijo Antipode (Brenner in Theodor 2002), kasneje pa je sledilo precej produktivnih izmenjav in skupnega dela med Neilom Brennerjem, Nikom Theodorom in Jamiem Peckom.

⁵ To je ena izmed ključnih napak radikalne politike, ki je v vsesplošni evforiji ob razpadu velikih zgodb, zapadla v zaprti lokalizem, ki ne želi in ni sposoben tematizirati širše perspektive. Zato Eric Selbin v svoji odlični analizi zgodb in revolucij izpostavi nujnost po povezovanju različnih partikularnih usod preko zgodb upiranja (Selbin 2010).

menadžerskega k podjetniškemu regulacijskemu režimu (Harvey 1989), od Globalnega plana h Globalnemu minotavru (Varoufakis 2011), od politik polne zaposlitve k politikam boja proti inflaciji, od socialne h kaznovalni državi (Wacquant 2008) ... Analiza se običajno začne s krizo fordističnega režima akumulacije, ki se materializira v stagflaciji v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, in ki se lomi pod težo lastnih protislovij, iz nje pa vznikata nov režim urejanja ekonomskih, političnih in družbenih razmerij. Te analize običajno govorijo o različnih tipih regulacije in urejanja ekonomije – so v bistvu teorije države.

Ključni dogodek⁶, ki se ga omenja v analizah, je Volcknerjev šok iz leta 1979, ko je ameriška centralna banka (Fed) dvignila nominalno obrestno mero, da bi zmanjšala inflacijo, hkrati pa je zlomila moč sindikatov, saj je podražitev kreditiranja pognala državo v depresijo. Ukrep je pomenil ogromno izgubo delovnih mest zaradi propada podjetij, a veliko bolj dramatični sta bili drugi dve posledici: začetek vala dolžniških kriz suverenih držav in neverjetna rast finančnega sektorja (ne gre zanemariti, da sta pojava izredno prepletena, saj je dolg ključni mehanizem akumulacije v financiralizirani ekonomiji). Z dolžniško krizo (prva je bila v Mehiki že 1981) je neoliberalna ofenziva (po prevzetju mednarodnih institucij regulacije, ki jih je podedovala iz Bretton Woods sistema) dobila svoj izraz v obliki politik programov strukturnega prilagajanja (za analizo njihovega učinka glej Toussaint 1999 in Millet in Toussaint 2004), ki so pridigali privatizacijo, deregulacijo, liberalizacijo in krčenje sociale.

Harvey (2005), ki neoliberalizem razume kot ofenzivo vladajočega razreda, krepitev in razširitev njihove nadvlade s pomočjo akumulacije preko razlaščenja, izpostavi hkraten vstop Kitajske in Indije na globalni trg dela, ki je zaostрил tekmovanje med delavci in okreplil položaj kapitala. Svojo analizo neoliberalizma zgosti v tezi: »Neoliberalizem je predvsem teorija politično-ekonomskih praks, ki pravi, da do človeške blaginje najhitreje pridemo z osvoboditvijo individualnih podjetniških svoboščin in veččin v institucionalnem okviru, ki ga zaznamujejo močne pravice do zasebne lastnine, prosti trg in prosta trgovina. Vloga države je ustvariti in ohraniti institucionalni okvir ustrezen takšnim praksam« (2005, 2). Tako nakaže analizo, ki poudarja nov tip organiziranja države – države, ki dobiva nove naloge, sledi novim

---

⁶ Na tem mestu je potrebno kritično oceniti status preloma, čistost reza, kajti nikoli ne gre za popoln prelom (za foucaultovsko analizo Dogodka in preloma glej Dolar 2010, 61-66). Harvey, ki je eden ključnih piscev zgodovine neoliberalizma, pogosto zapade ravno v tematizacijo ostrega reza in jasnega prehoda iz države blaginje v neoliberalno realnost. Zanimivo je, da v svoji analizi Pariza v času drugega cesarstva (2003), kritizira ravno to držo do modernosti, ki jo dekonstruira ter je ne razume kot prelom, ampak kot dolg niz dogodkov, ki se akumulirajo, prepletajo s starimi režimi in odpirajo novo potencialnost. »Namesto velikega preloma Revolucije naj stopi množstvo 'malih revolucij' na vsakem koraku, z vsako izjavo« (Dolar 2010, 63).

prioritetam in se otresa starih funkcij. Podobno kot Naomi Klein (2010) tudi Harvey državo prepozna predvsem v vlogi suverenega in legitimnega uporabnika nasilja na določenem ozemlju, ki mora vtepti nova razmerja moči. Državo in njene institucije (predvsem represivne aparate države) dojema precej instrumentalno, saj njegova analiza pogosto meji na teorijo zarote o prevzemu točk oblasti s strani neoliberalne ideologije in vladajočega razreda (za takšno analizo Turčije glej Şener 2004; podoben pogled na ideološki prevzem mehanizmov države in vlogo ekonomskih zmot imata tudi Krugman 2007 in Stiglitz 2012). Njegova analiza je vse preveč fokusirana na ekonomijo, s čimer na nek način potrjuje svoj status marksista, po drugi strani pa zanemarja mnogoterost drugih sfer človeškega bivanja, ki se ravno tako neoliberalizirajo. Ne gre zgolj za rast neenakosti, poblagovljenje življenjskih sfer, rast moči financ in njene hrbtnne plati - dolga, ampak tudi za nov tip sociale, povezovanja, bivanja, mišljenja, kulture ...

Teoretska struja, ki je med prvimi analizirala učinke neoliberalizma, je regulacijska šola, ki se je razvila v Franciji v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in je pojavnost neoliberalizma tematizirala precej širše, kljub temu da je še vedno ohranjala ekonomijo kot temeljno polje raziskovanja.⁷ Analiza se vrti okoli štirih ključnih sfer: industrijske paradigme (delitev dela), akumulacijskega režima (vzorci produkcije in potrošnje), načina regulacije (vzorci, norme, konvencije, institucije, organizacijske forme) in modela razvoja (združitev zgornjih treh v celotno organizacijo družbe) (Jessop 1997). Ključne spremembe, ki zaznamujejo regulacijo po odprtju ekonomije (kot temeljni vzrok se običajno navaja globalizacija, ki jo pospeši umik fiksnih menjalnih tečajev leta 1971), so premiki od politik potrošnje k politikam povpraševanja. Država tako ne podpira več nacionalne ekonomije, polne zaposlitve in ne deluje več kot kolektivni potrošnik, ampak je njena naloga, »da promovira blago, proces, organizacijske in tržne inovacije v odprtih ekonomijah, da bi, kolikor se le da, okrepila strukturno konkurenčnost nacionalne ekonomije z intervencijami v polje ponudbe; in da podredi socialno politiko potrebam tržne fleksibilnosti in/ali prisilam mednarodne tekmovalnosti« (Jessop 1997, 304). Štiri temeljne značilnosti nove države so tako: promocija konkurenčnosti in inovativnosti, podrejanje sociale potrebam trga, restrukturiranje države (»rescaling«: vse več funkcij se seli na naddržavno in lokalno raven) ter krepitev privatizacije državnih funkcij (javno-zasebna partnerstva) (Jessop 2002).

---

⁷ Poleg te analize, ki je precej ekonomistična in analizira predvsem vlogo države, institucij in kulture pri reguliranju ekonomije, je potrebno izpostaviti še dve analizi, ki sta ena bolj posredna, druga malo manj, pionirsko kritično motrili neoliberalizem. Prva je znana serija predavanj Michela Foucaulta *Naissance de la biopolitique* (1978-79), ki tematizira povezave med biopolitiko in ordoliberalizmom, druga pa Lacanova analiza o prehodu med diskurzom gospodarja k diskurzu univerze.

Potrebno je poudariti, da je država tako žrtev kot storilec, saj preko politik sama aktivno spodbuja tekmovanje, a je hkrati temu tudi najbolj podvržena. Konkurenčni pritisk globalizacije nikakor ni naraven pojav, ampak aktivna politika, kar pa lahko trdimo tudi za procese neoliberalizacije. Še več: temeljni doprinos neoliberalizma k ideji države je tudi teza, da se more samo državo odpreti za konkurenco in znotraj nje same uvajati odnose tekmovanja. »Država se je sedaj, tako v notranjem funkcioniranju kot tudi v odnosu do drugih držav, primorana dojemati kot podjetje. Tako mora biti država, katere dolžnost je grajenje trgov, hkrati tudi sama grajena v skladu s tržnimi pravili« (Darot in Laval 2013, 302)⁸.

Aktivno produciranje nove države, katere naloga bo ustvarjati in varovati prosti trg, dobi svoj najbolj očiten izraz v politikah washingtonskega konsenza, ki zasledujejo fiskalno disciplino, zmanjšanje javne porabe, deregulacijo, privatizacijo, liberalizacijo, fleksibilne trge dela, zmanjšanje sociale. Tem ukrepom Wacquant dodaja dodatno funkcijo države, ki svojo vlogo socialnega varstva vse bolj nadomešča s kaznovalno politiko. »'Svobodna' družba je družba, ki je 'zgoraj' liberalna in neintervencionistična na področju fiskalne politike in zaposlovanja, 'spodaj' vsiljiva in netolerantna do javnega vedenja pripadnikov nižjih razredov, ki jih v primežu na eni strani drži to, da je vse več delnih in prekernih zaposlitev, na drugi strani pa to, da se zmanjšuje socialno varstvo in primanjkuje javnih služb« (2008, 44). Wacquant v mnogih svojih analizah izpostavlja ravno to nalogo države: »novo ustvarjanje in uporaba države kot bistvenega akterja, ki aktivno izdeluje subjektivnosti, družbene odnose in kolektivne reprezentacije, ki so primerne za ustvarjanje fikcije trga kot da je dejanska in logična« (2012, 68; glej tudi Wacquant 2010). S pomočjo teoretskega okvira svojega mentorja Pierra Bourdieuja (nekaj njegovih analiz neoliberalizma je moč najti v Rotar in Kramberger 2006) analizira premik od »welfare« k »workfare«, od leve roke države, ki ščiti, k desni, ki disciplinira. Država mora tako poskrbeti za profitabilne naložbe prek odstranjevanja in nadzorovanja odvečne populacije (rezervne armade delovne sile), hkrati pa mora disciplinirati preostale, da se uklonijo pritisku kapitala in njegovi potrebi po vse bolj fleksibilnih in prekernih oblikah izkoriščanja.

Ko je Lenin trdil, da je imperializem vrhovni stadij kapitalizma, je imel deloma prav, saj država vse bolj opravlja kolonialno funkcijo reguliranja in spodbujanja izkoriščanja, le da

---

⁸ Takšno vedenje je precej značilno za župane in mestno upravo, kar razčlenjujem v kasnejših razdelkih diplomskega dela. Na tem mestu naj navedem le primer Zorana Jankovića, ki samega sebe dojema kot podjetnika, na trenutke celo kot kriznega menedžerja, katerega naloga je zagnati produkcijski in potrošniški cikel v mestu. Župan-podjetnik, ki vodenje Mercatorja poudarja kot ključno točko svojega življenjepisa, ki mestnih ulice ne zapira zaradi višje kvalitete življenja, ampak večanja potrošnje in ki s poceni krediti gradi megalomanske projekte.

tokrat mesto izkoriščanja ni zunaj temveč znotraj države. Vloga države vse bolj spominja na kolonialne tvorbe, ki jih je v Odprtih žilah Latinske Amerike opisoval Eduardo Galeano: »Produkcijski način in razredna struktura vsakega posameznega kraja sta bila drug za drugim določena od zunaj, glede na to, kako sta se vklapljala v univerzalno kolesje kapitalizma. Vsakemu je pripadla vloga, ki je v tistem hipu pač najbolje koristila razvoju trenutno vodilne metropole.« (2010, 16). Lahko bi rekli, da je neoliberalizem posplošeno stanje kolonializma, kjer pa se je kolonizator odlepil od sveta in se sedaj s svetlobno hitrostjo transakcij podi po vsej zemeljski obli v gonji za profitom, medtem ko za sabo pušča razdejanje (za analizo kapitalizma kot strukturnega genocida glej Leech 2012). A kot je učil že Foucault (2000; Foucault 2007), je oblast vedno produktivna, zato bi bila takšna analiza prekratka. Neoliberalizem ni zgolj destruktiven, ampak je tudi kreativen, saj na pogorišču starih razmerij producira nova po svoji lastni podobi.

3.3 SUBJEKT IN DRUŽBENI ODNOSI

Foucault leta 1982 za nazaj predela svoje delo, ko v tekstu *Subjekt in oblast* zapiše: »Moj smoter je bil napisati zgodovino različnih načinov, na katere v naši kulturi iz ljudi napravijo subjekte.« (1991, 103) Če je pred tem eksplicitno zanikal obstoj subjekta in ga je v svojih delih celo dekonstruiral (na primer v tekstu *Kaj je avtor?*), pa sedaj ponudi novo branje svojega dela, ki se je izkazalo za precej produktivno tudi pri konceptualizaciji neoliberalizma. Wacquant (2012) izpostavlja, da imamo tako dve temeljni analizi neoliberalizma: na eni strani precej variacij na temo vladavine trga (te gredo od neomarksizma do neoklasične ekonomije), na drugi strani pa, sicer dokaj ohlapne, analize, ki izhajajo iz foucaultovega koncepta »vladnosti« in se ukvarjajo predvsem s produkcijo subjektov. Če je prvi sklop analiz precej ekonomističen, se pravi preozek, je drugi preveč ohlapen in posplošen, se pravi preširok, zato poskuša Wacquant preplesti pogleda in v center neoliberalizma postavlja preplet države, trga in državljanstva: »To jedro sestoji iz artikulacije države, trga in državljanstva, ki goji prvo, da vsiljuje pečat drugega na tretjega« (2012, 71). Neoliberalizem lahko prek te analize razumemo kot prisilno poglobljenje družbe in subjektivnost, se pravi kot specifičen način produkcije subjektov.

»Dojemanje družbe kot podjetja, ki sestoji iz podjetij, vključuje novo subjektivno normo, ki ni več norma produktivnega subjekta industrijske družbe« (Darot in Laval 2013, 255). Ključna forma subjektivnosti je podjetnik, ključna oblika družbene vezi pa tekmovanje in konkurenca. Posameznik je dojet kot podjetje, ki se mora vesti po logiki trga. Stalno mora

investirati vase, se tržiti, konstantno je podvržen preizkusom trga, ki išče profitabilne investicije, prav tako pa je vedno odgovoren za napačne »naložbe«: »V tej perspektivi družbena reprodukcija ni več pasivni, neproduktivni del celotne družbe, ki naj se financira z davki in socialnimi prispevki, temveč (s stališča kapitala) posredno ali neposredno produktivna dejavnost – investiranje v človeški kapital in akumulacije le-tega« (Krašovec 2013, 178). Dejavnosti dela in kapitala se tako zblížujejo, saj se oba obnašata kot podjetnika, ki investirata in iščeta profitne niše. Posameznik tako postaja vse bolj sam odgovoren za svojo reprodukcijo, iz katere se država umika, nadomešča pa jo dolg⁹. To je ena izmed plati financiranja, ki se odraža v dvigovanju dolgov gospodinjestev, saj lahko ta poskrbijo le za svoje osnovne potrebe (nakup stanovanja, šolanje, zdravljenje ...) Tako se je delavec vse bolj prisiljen obnašati kot podjetnik, saj mora za poplačilo dolga prodajati svojo delovno silo ali, bolje, svojo investicijo vase. Celotno bivanje se pretvori v ekonomijo, kjer je potrebno stalno tehtati, kako izboljšati svoj položaj na trgu ter v kaj investirati (tuj jezik, računalništvo, skrb za telo, oblačila, socialni kapital ...)¹⁰. »Za to, da postaneš podjetnik samega sebe, torej ni nujno ustvariti osebnega malega podjetja, dovolj je, da se obnašaš, kot da si podjetnik, da prevzameš njegovo logiko, držo, odnos do sveta, do sebe in do drugih« (Lazzarato 2012, 102).

Neoliberalizem je globalna ideologija in svetovni-nazor. Sprejme in izkrivi logiko obeh liberalnih modelov s tem, ko spremeni politiko v administracijo ekonomije. Njena racionalnost razširja različico družbene 'normalnosti', ki izpostavi vse aspekte življenja logiki ekonomske optimizacije, na trgu utemeljeni distribuciji blaga, vrednosti in življenjskih priložnosti. Vlada je zamenjana z 'vladanjem' in ji ukazuje ista logika. Homo oeconomicus postane homo tout court (Douzinas 2013, 29).

Vendar ta *homo oeconomicus* ni zgolj preračunljivi subjekt racionalne analize, ampak je predvsem zadolženi subjekt, ki ga obvladujeta dve disciplini: na eni strani pritisk tržne konkurence, na drugi strani pa pritisk posojilodajalca, ki zahteva svoj funt mesa. V neoliberalizmu se spremeni akumulacija, ki jo Lapavitsas imenuje profitiranje brez produciranja (2013), zaznamujejo pa jo trije mehanizmi: nefinančna podjetja vse bolj obsežno vlagajo in vlečejo dobičke iz financ, banke vse bolj operirajo na finančnih trgih ter vse manj posojajo podjetjem, gospodinjestva pa so vse bolj odvisna od kredita. Vir dobička vse bolj

---

⁹ Seveda moramo sem pridati tudi, da plače že nekaj let stagnirajo, medtem ko se produktivnost dviguje. Hkrati se vse več varčevalnih skladov, pokojnin in hipotek pretvarja v finančne mehanizme, ki krožijo na trgih. Tako je v interesu delavca (varčevalca, upokojenca in dolžnika), da rastejo donosi finančnega sektorja, kar pa pomeni, da mu je v interesu krepitev lastnega izkoriščanja.

¹⁰ Ni čudno, da otroci nimajo več prostega časa, saj jih je potrebno opremiti s kopicami (kapitala) za njihovo čim bolj uspešno trženje.

postaja renta in vse manj industrijska produkcija. V pogojih financializirane ekonomije temeljna družbena vez postaja dolg, ki kot mehanizem discipliniranja proizvaja zadolženega človeka. Dolg sili posameznika, da se obnaša kot podjetnik, da stalno tekmuje in stalno investira, posameznik »mora z lastnim izpostavljanjem tveganjem in sprejemanjem polne odgovornosti za možne neuspehe maksimirati svoje rezultate. 'Podjetje' je tako ime dano samovladi v neoliberalni dobi« (Darot in Laval 2013, 261).

Wacquant (2012) izpostavi štiri institucionalne logike oziroma sklope disciplin, ki prijemajo ljudi in jih proizvajajo v subjekte: razširitev poblagovljenja in trga kot optimalnega načina razporejanja resursov, disciplinarna socialna korekcija, ki ni več univerzalna, ampak podrejena logiki prevzgoje, širjenje policijskih tehnologij pokoritve negotovosti ter krepitev mita individualne odgovornosti kot motivacijskega diskurza. Temeljno vlogo da državi, s tem pa spregleda, da se je država aktivno odpovedala nekaterim svojim funkcijam in jo kot oblastni mehanizem vse bolj nadomešča dolg.¹¹ Posameznik je tako ujet med državo, ki ga kot viden mehanizem discipliniranja korigira, popravlja, kaznuje in vodi, hkrati pa je tudi vedno bolj podvržen tržnim zakonom konkurence in dolžniškemu razmerju. Tako ne drži popolnoma teza Deleuza, ki meni, da: »človek ni več zaprt človek disciplinirajočih družb, ampak je zadolžen človek družbe nadzora« (2002, 177), ampak se oba mehanizma prepletata in dopolnjujeta.

Za konec poskusimo zgostiti povedano v operativni definiciji, ki pa jo razumimo bolj kot orodje za razmislek kot pa zaključeno družbeno dejstvo: neoliberalizacija je specifična produkcija subjektov, ki prek državnih mehanizmov kaznovanja in tržne prisile konkurence ter dolga, proizvaja zadolženega podjetnika. Je sklop regulacijskih prijemov, taktik in strategij, katerih temeljni cilj je proizvodnja svobodnega trga, ki bo temeljil na tekmovanju, s čimer vse družbene sfere poblagovlja in jih podreja logiki kapitala. Je posplošeno stanje kolonializma, ki ga nad sabo in med sabo izvaja tako država in kapital kot tudi posamezniki.

---

¹¹ Potrebno je izpostaviti, da je tudi država vse bolj izpostavljena finančnim trgov, kar se v Evropski uniji zaradi njene eksplicitno neoliberalne konstrukcije še zaostrojuje (glej Zgroženi ekonomisti 2012).

4. NEOLIBERALNO MESTO

Neoliberalizem kot migrirajoči sklop principov konkurence in podjetništva se seli po zemeljski obli, idealno mesto svoje implementacije kot tudi napada pa najde ravno v mestih. Mesto v zgodovini neoliberalizma tako igra dvojno funkcijo, saj se v njem zgostita tako produktivna kot destruktivna tendenca. Na eni strani je mesto tarča neoliberalne razgradnje, mesto državnih dezinvesticij, policijskega kaznovanja prekernih in posegov tržne discipline, ki se materializira v nasilnih posegih urbane prenov. Na drugi strani pa se mesto dojema tudi kot gonilo rasti, središče neoliberalnega raja podjetnosti in tekmovalnosti, kot prostor potrošnje in potrošen prostor. Ogromna rast urbanizacije v zadnjih desetletjih priča o prepletenosti neoliberalizma in urbanizacije, a te povezave so slabo mišljenje, kaj šele politizirane. V tem razdelku bom izpostavili vezi med urbanizmom in kapitalistično akumulacijo, prek tega pa preiščal načine neoliberalnega vpisovanja v urbano tkivo.

4.1 MESTO KOT KAPITAL

Vzpon kapitalizma se običajno povezuje z industrializacijo in urbanizacijo: dvema procesoma, ki sta tekla vzporedno (čeprav je mesto obstajalo že pred industrijo), a je bila obravnava obeh pogosto površna, še bolj površna pa je bila analiza prepleta kapitalizma in urbanizacije. Tudi, če je oče znanstvenega marksizma Engels svojo pisanje začel z analizo posledic urbanizacije, pa je nadaljnji marksizem le redko v svoje analize vpletal mesto, kljub temu, da Marx kot temeljno delitev dela izpostavi ravno delitev med podeželjem in mestom. V zadnjem času pa se razvija bogata literatura, ki prepleta povezave med kapitalizmom in mestom, kjer je ključen prelom teza, da je mesto samo postalo (oziroma je vedno že bilo) blago (Andy Merrifield trdi, da so najboljši marksisti urbanisti in najboljši urbanisti marksisti, glej 2002).

Mesto se je v povezavi s kapitalizmom običajno dojemalo kot polje družbene reprodukcije, hkrati pa tudi kot prostor, kjer se zgošča delovna sila, se pravi kot nekakšen nevtralen prostor znotraj katerega poteka razredni boj. Takšni interpretaciji mesta je sledil tudi Castells, ki je urbano razumel: »prek kolektivne reprodukcije delovne sile in mesto kot enoto tega procesa reprodukcije« (Merrifield 2002, 119). Mesto je razumljeno kot arena boja, reprodukcije, zato Castells vpelje termin »kolektivna potrošnja«, prek katerega razlaga specifična razmerja, ki so vzniknila v mestu v času keynesianske države blaginje. Kolektivno blago je tisto, ki ne prinaša dobička, a je nujno za proces akumulacije (ceste, šole, bolnišnice ...), saj reproducira delovno silo in produkcijske odnose, zagotavljanje le-teh pa je naloga

države in/ali mestnih oblasti. V mestu se gosti kolektivna potrošnja in Castells trdi, da lahko prek te analize najbolje razumemo mesto¹². Vez med urbanizacijo in kapitalizmom je mogoče prek nje opisati na dvojen način: mesto je center reprodukcije produkcijskih razmerij ter mesto je center akumulacije kapitala, saj se tu gostijo polja potrošnje in produkcije. Kljub uporabnosti takšnih sklepov hitro ugotovimo, da so prekratki, saj grajeno okolje iztrgajo iz sfere produkcije in ga umestijo v sfero reprodukcije.

Tukaj je potrebno slediti Lefebvru, ki v grajenem okolju prepozna sile menjalne vrednosti in izpostavi dejstvo, da se v kapitalizmu grajeno okolje obnaša kot blago in/ali kapital (Harvey 1985). Grajeno okolje v marksistični terminologiji sodi v kategorijo fiksnega kapitala, ki je nujen del produkcijskih sredstev, saj omogoča produkciji, da se zažene in reproducira (Harvey ga omenja kot enega nujnih delov in potencialnih ovir akumulacije, glej 2011). A stvar se zaplete, ko ugotovimo, da je tudi fiksni kapital blago, ki se trži in skozi katerega teče akumulacijski proces. Tako tovarna ali pisarna nista zgolj pogoj produkcijskega procesa, ampak sta tudi sami blago, ki se proizvaja (gradbena industrija) in prodaja. Mesto tako ni zgolj polje produkcije in reprodukcije, ampak je tudi samo producirano po logiki kapitala in je tudi sama produkcija mesta del akumulacije kapitala. »Kapitalistično mesto vključuje spremembo uporabne vrednosti prostora v menjalno vrednost zemlje, medtem ko hkrati preskrbuje sredstva za produkcijo in menjavo drugih tipov blaga« (Parker 2004, 104)¹³.

Še več, Harvey trdi, da je urbanizacija temeljni način razreševanja notranjih protislovij kapitalizma. Krize ne povzročajo premalo produktivno delo ali presežna produkcija, v njenem temelju je vedno presežek kapitala, ki ne more najti profitabilnih investicij. Ker se mora kapital stalno akumulirati, ker mora stalno krožiti in se ploditi, mu manjko profitabilnih investicij predstavlja temeljno mejo rasti, saj se v pogojih mirovanja devalvira. Poleg financiranja, ki se v procesu akumulacije izogne produkciji in s tem težavam presežnega blaga, je temeljni način razreševanja krize presežnega kapitala ravno urbanizacija. Harvey tako navaja več primerov, ko so masovne investicije v grajeno okolje rešile krizo presežnega kapitala¹⁴. Prvi primer povezave urbanizacije in krize je Haussmannova prenova Pariza po

---

¹² Delo *La question urbaine* (1972) je produkt svojega časa, saj tematizira državo blaginje, hkrati pa je tudi produkt intelektualnega okolja, saj se zelo jasno sklicuje na Althusserjeve ideje, da je osnovni pogoj produkcije reprodukcija.

¹³ Merrifield (2014) premik od Castellsa opiše kot premik od starega k novemu urbanemu vprašanju. Mesto ni več polje reprodukcije, ampak je polje produkcije, je prostor, ki ga kapital direktno pleni. Vendar to predpostavi, da je nekdaj obstajalo staro kapitalistično (keynesiansko) mesto, ki je služilo reprodukciji. Pravilnejše je reči, da je mesto že od nekdaj zvezano z akumulacijo kapitala.

¹⁴ Seveda je potrebno pripomniti, da kapitalizem nikoli ne razreši svoje krize, ampak jo seli po sektorjih in geografskih lokacijah.

1850, drugi pa Mosesova gradnja avtocestnega omrežja v ZDA sto let kasneje, ki spodbudi suburbanizacijo in zažene procese urbane prenove v Bronxu (glej Harvey 2006; 2012). Tudi sedanja kriza se deloma razrešuje preko masovne urbanizacije, ki poteka na Kitajskem in je eno redkih gonil globalne rasti (na kitajski urbanizaciji s prodajo osnovnih surovin gradijo svojo rast Avstralija, Latinska Amerika, Angola ...). Kitajska je po poku nepremičninskega balona in po padcu kupne moči ZDA, ki je temeljila na hipotekarnih kreditih, izgubila precejšen del trga, kar je vodilo v izgubo več milijonov delovnih mest. Država je krizo razrešila s programi masovne urbanizacije in vlaganj v grajeno okolje, kar se odraža v neverjetni rasti mest, med katerimi je mnogo njih popolnoma praznih (zgolj podatek, da je Kitajska v zadnjih treh letih porabila več cementa kot ZDA v zadnjih stotih letih, je zgovoren) (za kratko analizo vloge urbanizacije na Kitajskem glej Shin 2014). Gradnja urbanega okolja porabi ogromne količine surovin, delovne sile, kapitala, kar pa pomeni, da lahko zažene nov cikel rasti in akumulacije (za analizo vloge urbanizacije pri akumulacijskem procesu v Španiji glej Coq-Huelva 2013).¹⁵ Zgodovina urbanizacije in financiranja sta tako močno prepleteni, saj so bili za potrebe gradnje razviti finančni instrumenti, ki omogočajo hitre premike, kot tudi zbiranje velikih količin denarja. »Dve dimenziji – ustvarjanje kredita za ohranitev povpraševanje in zadušitev političnega upora ter špekulacija za doseganje super-profitov, ki niso dosegljivi v realni ekonomiji, se združita v tako imenovanem zavarovanju drugorazrednih in drugih nepremičninskih kreditov« (Bello 2013, 12).¹⁶

4.2 MESTO IN NEOLIBERALNA OFENZIVA

Neoliberalno mesto moramo tako razumeti na dvojen način: kot prostor, znotraj katerega se udejanjajo neoliberalni principi produkcije podjetnikov, in kot produkcijo prostora, ki je vedno bolj podvržena isti logiki, ki se udejanja v tem prostoru, se pravi principom tekmovanja in podjetnosti. Tukaj nam lahko koristi Lefebvrova ločitev med mestom in urbanim, kjer prva beseda označuje praktično-materialno dejstvo, druga pa

---

¹⁵ Španijo se običajno navaja kot glavni primer rasti preko gradbenega sektorja s prenapihnjnim nepremičninskim balonom, ki je počil zaradi kreditnega krča. Španija ima tako po zadnjem štetju 3,4 milijona praznih stanovanj, kar znese 75 praznih stanovanj na 1000 prebivalcev. Podobna močna prepletenost gradbenega sektorja in hitre rasti je značilna tudi za Slovenijo, le da so povezave v mednarodnem okolju zaradi majhnosti manj opažene. Statistični urad navaja, da je v Sloveniji 175.000 praznih stanovanj, kar znese 87 praznih stanovanj na 1000 prebivalcev. Zgolj ta podatek in primerjava s Španijo kažejo, da je potrebno povezave med akumulacije kapitala in grajenim okoljem v Sloveniji močno premisliti. Hkrati pa ti podatki opozarjajo, da se grajeno okolje dojema kot menjalno in ne kot uporabno vrednost.

¹⁶ Močna vez med gradbenim sektorjem in krediti je očitna tudi v Sloveniji. Površni izračuni kreditov prenesenih iz NLB in NKBM na slabo banko kažejo, da je dobra tretjina (175) prenesenih terjatev direktno povezana z gradbenim sektorjem (veliki gradbinci, trgovine s surovinami, mali sp-ji, nepremičninske agencije ...). Te terjatve predstavljajo tudi po vrednosti več kot tretjino vseh slabih posojil (1,3 milijarde). Gradbeni sektor je poleg finančnega (kjer seveda izstopajo cerkveni Zvonovi) najbolj zastopan med slabimi posojili.

družbeno realnost odnosov, pri čemer ne gre spregledati, da sta obe realnosti prepleteni: »Urbano življenje, urbana družba, v eni besedi urbano, ne more brez praktično-materialne baze, morfologije« (Lefebvre 2000, 103). Neoliberalizem se tako vpleta v produkcijo mesta, saj praktično-materialnost podvrže logiki kapitala, hkrati pa tudi to materialnost producira za potrebe kapitala (trgovska središča namesto otroških igrišč). Svoj pečat pa vpiše tudi v urbano življenje, v način bivanja v mestu, razumevanja mesta, upravljanja z njim, povezovanja, druženja, delovanja.

Če najprej razčlenimo neoliberalno mesto kot poseben tip regulacije, je potrebno proces povezati s prestrukturiranjem države, katere funkcije se vse bolj selijo na regionalno raven. Hkrati od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje spremljamo krčenje državnih sredstev za investicije in upravljanje mest, kar pa pomeni, da so ta vedno bolj podvržena zadolževanju in lastnim davčnim prilivom. Ta proces je opisovala različna terminologija: varčevalni urbanizem (Peck 2012), urbanizem v pogojih financializacije (Moreno 2014), neoliberalna urbanizacija (Theodor in drugi 2011), prehod od menedžerstva k podjetništvu (Harvey 1989), vitka urbanizacija (Merrifield 2002a) ter parazitska urbanizacija (Merrifield 2014). Spreminja se torej način upravljanja z mestom. Če je v času države blaginje mesto dojeta kot prostor kolektivne potrošnje in se v grajeno okolje večinoma stekajo javna sredstva, se neoliberalno mesto dojema predvsem kot »stroj rasti«, kot okolje čim bolj profitabilne akumulacije. »V glavnem, lokalne avtoritete lahko zgolj pripravljajo teren za privatna podjetja« (Duffy 1995, 5). Mesto mora v vse bolj tekmovalnem okolju ustvarjati pogoje za naložbe in privabljati zasebne investitorje, kar pogosto pomeni, da mora prevzeti stroške produkcije, medtem ko zasebni kapital pobira zaslužke.

Harvey (1985) izpostavlja štiri strategije, ki se jih poslužuje podjetniško mesto: ustvarjanje in izkoriščanje prednosti pri produkciji blaga in storitev (vlaganje v infrastrukturo, delovno silo, subvencije, olajšave ...), privabljanje potrošnikov (trženje lastne podobe za turizem in bogatejše prebivalce), boj za pridobitev ključnih kontrolnih funkcij v financah, vladi, informacijski industriji in boj za pridobitev državnih sredstev. Mesto se tako vse bolj obnaša kot podjetnik, ki trži svojo podobo, ki: »dojema ljudi kot resurse, raje kot problem« (Duffy 1995, xi). Peck in drugi (2009, 59-62) med drugim kot temeljne značilnosti neoliberalne urbanizacije opišejo proces kreativne destrukcije, prek katerega se uničuje stare načine regulacije in razvija nove. Kot ključne mehanizme omenjajo na primer poudarek na lokalni rasti, vse večjo odvisnost od privatnega financiranja, privatizacijo, produkciji in financam podvrženo coniranje, gradnjo mega-projektov, gentifikacijo, poudarek na

zagotavljanju potrošnje, trženje mestne podobe kot blaga ... Mesto tako vedno bolj postaja podobno podjetju.

Kot države in posamezniki, je tudi mesto podvrženo disciplini financ, saj mora za ohranitev preživetja (se pravi sposobnosti zadolževanja) dajati pozitivne signale finančnim trgov (se pravi izkazati profitabilnost investicij, pokornost delovne sile in sposobnost odplačevanja dolgov z obrestmi)¹⁷. Mesta postajajo vse bolj avtonomna od države, a vse bolj podrejena finančnim trgov, kar zaostruje tako medmestno tekmovanje kot tudi tekmovanje znotraj mesta. Učinki so vidni tako na vedenju mesta do samega sebe, kot tudi na vedenju navzven. Mestna uprava se vse bolj dojema kot korporacija, ki sledi načelom vitkosti: »To je mesto, ki se ga običajno ocenjuje po njegovi sposobnosti uravnoteženja proračuna, učinkovitega delovanja in maksimiranja zaloge storitev – maksimiranja z minimalnimi stroški (Merrifield 2002a, 93). Navzven pa se obnaša kot podjetnik, ki investira. » Ideja, da se morajo mestne vlade obnašati kot ekonomsko učinkovite, poslu prijazne, antideficitarne entitete je sedaj aksiom, bolj kot pa sprememba v politikah, o kateri bi tekla debata med mestnimi menedžerji« (Hackworth 2007, 39). Dve temeljni manifestaciji podjetniškega urbanizma sta razširitev mega-gradenj in gentrifikacija, pri čemer obe merita na privabljanje bogatejših slojev in izrinjanje revnejših. Procesi urbane preнове tako izpolnijo dvojno vlogo za kapital, saj se sami ponujajo kot akumulacijska priložnost, hkrati pa tudi producirajo okolje, ki bo omogočalo čim večjo akumulacijo preko potrošnje in/ali produkcije. Neil Smith tako razvije koncept »rentna vrzel«, prek katerega pojasni gentrifikacijo, ki ne steče zgolj zaradi potreb višjih slojev, ampak tudi zaradi potreb investorjev po profitih.

Gentrifikacija se zažene tam, kjer aktualizirana vrednost nepremičnin pade pod potencialno, s čimer so izpolnjeni pogoji za profitabilno prenovu soseske (Smith 1996). Če je gentrifikacija z investiranjem v propadla urbana jedra napadala predvsem nepremičnine, katerih vrednost je izdatno padla, pa v neoliberalnem mestu »rentna vrzel« deluje po drugačnih principih. Gentrifikacija ne steče zgolj tam, kjer pada aktualizirana vrednost, ampak kjer potencialna vrednost narašča zaradi spekulativnega posega financ (glej Hackworth 2007). To v praksi pomeni, da so »urbani prenovi« podvržena tudi področja, ki ne propadajo, katerih uporabna vrednost ne upada, ampak se viša njena menjalna vrednost. Weber (2002), ki

---

¹⁷ Ne smemo pozabiti, da je eden ključnih trenutkov neoliberalne ofenzive prepleten s produkcijo nove urbane politike. Leta 1976 New York zaradi deindustrializacije, velikih davčnih izpadov in upada federalni sredstev razglasi bankrot, kar vodi v program strukturnega prilagajanja, ki skrči javno upravo, zlomi sindikate, zniža socialne storitve in podredi mesto podjetniški logiki, ki vse bolj temelji na agresivni gentrifikaciji Manhattan in privabljanju turistov. Ni naključje, da slogan »I love NY« izvira iz tistega časa. »Režim je bil utelešenje preobrazbe mesta socialne blaginje v mesto nepremičninskih poslov« (Vidmar 2009, 303).

opiše vlogo mestnih oblasti pri gentrifikaciji, poudarja, da propad ne pomeni več uničene infrastrukture, da ne meri več na zdravje ali higieno, ampak pomeni upad menjalne vrednosti, padec profitne stopnje ali pa potencialno večjo profitabilnost. Menjalna vrednost je tako v neoliberalnem mestu popolnoma prevladala nad uporabno.¹⁸

4.3 DISCIPLINA, POLICIJA IN KVALITETA ŽIVLJENJA

Kot že rečeno, pa neoliberalizem ne predstavlja zgolj poblagovljenja družbenih odnosov, ampak gre pri njem tudi za mehanizem discipliniranja. Že s tipom gradnje in lokacijami posegov pogosto meri na uničenje solidarnostnih mrež in upornih sosesk. Tako je bil na primer eden izmed namenov Haussmanna uničenje delavskih sosesk in preprečitev novih uporov v Parizu. S tem, ko je izgnal delavce iz centra in zgradil dolge ravne bulvarje, je omogočil vojski lažje premikanje po ulicah, hkrati pa otežil postavljanje barikad. Urbana prenova ima pogosto za cilj pacifikacijo sosesk upora, kar pa deloma potrjuje tezo Harveyja, da je neoliberalizem proces uničenja delavske solidarnosti in krepitve vladajočega razreda.

Tudi politike penalizacije revščine in vznika kaznovalne države so se začele v mestu. Še več, lahko bi trdili, da jim je mesto nudilo tako alibi kot tudi prostor aplikacije. Tako Wacquant (2008) omenja razmah pojmov kot so »urbano nasilje«, »asocialno vedenje«, »občutljive četrti«, ki so rabljeni kot ideološko opravičilo za ekstremen porast zaporniške populacije, strožjega kaznovanja in krepitve represivnih aparatov države. Ključno mesto v zgodovini razvoja kaznovalne države ima ponovno New York, ki predstavlja precedens tako varčevalnega urbanizma kot tudi penalizacije revščine. Mesto je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja neverjetno povečalo število policistov in aretacij, pri čemer ne smemo pozabiti, da je v istem času začela teči bliskovita gentrifikacija centra mesta. Oba pristopa oblasti, ki na eni strani odpira mesto za potrebe kapitala, na drugi pa odstranjuje in kaznuje posameznike, ki so napoti, se združita v politike kvalitete življenja¹⁹.

Te politike seveda ne merijo na izboljšanje bivanja vseh prebivalcev, ampak v osnovi označujejo ustvarjanje pogojev za čim bolj učinkovito in varno potrošnjo. V centru teh politik so tako zakoni proti nadlegovanju bogatejših, kar označuje že sama vidna prisotnost revščine ali »asocialnega vedenja«. »Militaristični sistemi nadzora in ukazovanja se sedaj uvajajo kot podpora politikam 'ničelne tolerance' in praksam urbanega nadzora, ki so namenjene

---

¹⁸ Povezavo med gentrifikacijo, mega-gradnjo, podjetniškim mestom in menjalno vrednostjo odlično ponazori dokumentarni film *Battle for Brooklyn* (2011).

¹⁹ Indikativen primer so nemiri v Fergusonu, kjer je militarizirana policija pokazala svojo osnovno funkcijo: obramba lastnine in reda za imetnike pred hordo izkoriščanih, izključenih, segregiranih in zatiranih.

izključevanju spodletelih potrošnikov ali nezaželenih oseb iz novih enklav urbane potrošnje in lagodnosti« (Graham 2011, 23). Ključna skupina pod udarom so brezdomci, ki se jim krči bivanjskih prostor ob hkratnem krčenju javnih prostorov²⁰. Ne dogaja se zgolj privatizacija javnih prostorov, ampak tudi sprememba njihove regulacije. Javni prostor postaja vse bolj nadzorovan, prepreden s policisti in varnostnimi kamerami, hkrati pa se polni z reklamnimi panoji in prostori potrošnje. Gradi in ureja se mrtve javne prostore ali pa festivalske prostore potrošnje. Kar pa je ključno, javni prostor je ukinjen z zakonom, z jasnim posredovanjem države, ki svojo novo neoliberalno nalogo izpolnjuje s kordonom policistov in zagonskim kapitalom (glej Mitchell 2003). Od javnega prostora se ohrani le simulaker, navidezna podobnost in privid. Javni prostor ni grajen za raznoliko multitudo bogate spontanosti, ampak za idejo javnosti kot si jo je zamislil neoliberalna izvršilna oblast, za potrošnike pasivizirane s kapučinom, za urejene in umerjene pivce brezalkoholnega piva, za predvidljivi, dolgočasni in spektaklu podvrženi srednji sloj.

4.4 RAZKLANO MESTO – RAZREDNI BOJ V PRODUKCIJI PROSTORA

»Gentrifikacija naznanja razredno podjarmljenje mesta. Novi urbani pionirji želijo mesto očistiti njegove geografije in zgodovine delavskega razreda. Hkrati s spreminjanjem geografije mesta ponovno pišejo tudi njegovo socialno zgodovino ... « (Smith 1996, 25). Razredni boj se odigrava tako znotraj prostora kot tudi v konstrukciji prostora. Z zaostreno gentrifikacijo in povečano neenakostjo, ki je posledica neoliberalizma, pa mesto vedno bolj razpada na enklave revščine in bogastva. Te enklave soobstajajo, ne da bi stopile v stik, saj so jasno razmejene in med njimi ni mrež izmenjave. Mesto kot celota vse bolj razpada na sošeske, ki postajajo vse bolj introvertirane, med njimi pa pogosto stojijo zidovi, privatne varnostne službe in kamere.

V mestih se zgoščata oba ekstrema socialne lestvice, saj postajajo središča bogastva in bede. Saskia Sassen (2006) opisuje, kako se v globalnih mestih gostijo tokovi kapitala, s tem pa tudi točke nadzora in moči. Izpostavi paradoks vedno večje centralizacije moči in bogastva ob hkratno vedno večji liberalizaciji in razpršenosti ekonomije. Bolje rečeno, ravno zaradi vse večje razpršenosti, s tem pa tudi kompleksnosti, se pojavijo potrebe po usklajevanju teh tokov, kar pa pomeni, da iz mreže kompleksnosti vznikajo redke točke nadzora in upravljanja, kamor se steka večina tokov. Globalizacija, ki bi naj izničila pomen prostora, paradoksalno

---

²⁰ Najbolj nedaven primer je iz Londona, kjer so na površine družjenja in spanja brezdomcev postavili jeklene bodice, s tem pa preprečili nezaželeno združevanje. Podoben je tudi primer Mercatorja v Ljubljani na Slomškovi ulici, ki je priljubljeno zbirno mesto brezdomcev. Površine pod nadstreškom sedaj brani ograja.

prostor ravno afirmira, saj zgosti mehanizme nadzora in moči. S tem se v mestih hkrati gosti tudi bogastvo - v globalnih mestih se odpira kopica dobro plačanih služb, ki poganjajo gentrifikacijo. Vendar je to zgolj ena plat procesa. V mesta se stekajo tudi migracijski tokovi revščine. Sassen izpostavlja, da mreža profesionalnih služb rabi kopico podpornih mehanizmom, za katere običajno skrbi slabo plačana prekerna delovna sila (hoteli, čiščenje, dostava hrane, taksiji, in tako dalje). Mesto tako postane središče bogastva in prekrenosti, med njima pa stoji policija.

Odlično analizo Istanbula, mesta zgrajenega preko spekulativne urbanizacije, ponudita Candan in Kolluoğlu (2008), ki izpostavita napetost med bogastvom in revščino z analizo ograjene skupnosti na eni in socialnih stanovanj na drugi strani. Te dve urbani tvorbi prepoznata kot dve plati neoliberalizma, kjer se na eni strani gosti revščina, na drugi pa bogastvo. »V senci nove linije nebotičnikov Istanbula, v vedno bolj odločni in napredujoči maniri, vznikajo novi prostori bogastva in revščine« (prav tam, 7). Prebivalci obeh tvorb redko pridejo v stik, eden redkih trenutkov je premikanje po mestu, kjer pa ob prevladujoči privatizirani mobilnosti v obliki avtomobilčnosti redko vzpostavijo kontakt. Gradi se dve popolnoma ločeni realnosti, ki sta introvertirani. Zanimivo je, da proizvajata podobne učinke izolacije, a iz drugačnih razlogov. Ograjene soseske se prostovoljno umaknejo iz mesta, se od njega ogradijo, pogosto vzpostavijo samostojno privatizirano upravljanje (varujejo jih privatne službe, imajo lastne generatorje, vodovod ...), prebivalci se gibljejo zgolj po bogatih soseskah potrošnje. Socialna stanovanja pa zaznamuje prisilen umik javnih storitev, prisilna izolacija, slabe prometne povezave, prevelika prisotnost državnega nasilja, koncentracija revščine in prekernosti ter izpostavljenost degradirajoči infrastrukturi. »Da, lepo je 'živeti' (tj. delati in – če in kolikor lahko – zapravljati) v kapitalističnih (evro-atlantskih) 'zaporih bogastva'; tisti, ki tega ne znajo ali nočejo ceniti in se raje grdo obnašajo, pa res ne sodijo drugam kakor v 'zapore revščine'« (Kanduč 2008, 182).²¹

Mesto kot enota analize razpada pred našimi očmi, saj izginja center, brez katerega ni urbanega. Postaja aglomerat mnogoterih form, ki se razteza v nedogled in kjer se raznoliki sloji ljudi srečujejo zgolj skozi vetrobranska stekla, ko po avtocestah drvijo od službe (če imajo srečo) do trgovskih centrov (nove centralnosti?) ali pa bežijo iz nedojemljive gmote, ki

---

²¹ Za odličen popis bede mestnih slumov ter hkratne navezave na neoliberalno globalizacijo glej Davis 2009. Izpostavlja procese čiščenja odvečnega človeštva v procesih haussmanizacije in programih pacifikacije slumov, če pa želimo te procese spremljati na lastne oči, pa moramo zgolj slediti zgodovini velikih tekmovalj. Človeški stroški Olimpijskih iger in Svetovnih prvenstev v nogometu so izjemni. Zadnji primer je Brazilija, kjer se prihod turistov izrablja za potiskanje revnih prebivalcev iz profitabilnih zemljišč.

ji še vedno (zmotno?) rečemo mesto. Neoliberalno mesto ni izgubilo zgolj svojega centra, ampak je postalo kompleksen mehanizem državne regulacije, ki upravlja z menjalno vrednostjo na račun uporabne. Zemlja in nepremičnine ter celo mesto samo: »prevzemajo čisti položaj fiktivnega kapitala ... status obrestnega kapitala, ki kroži skozi nepremičninski trg, viša vrednost zemljišč, ponovno razvija in izboljšuje ta zemljišča za 'višjo' in 'boljšo' kapitalistično rabo – za višjo menjalno vrednost, nabrano kot rento razrednega monopola« (Merrifield 2014, 23). V posplošenem stanju finančnega kolonializma samo mesto postane menjalna vrednost. Politizacija mesta tako pomeni ravno izpostaviti napetost med menjalno in uporabno vrednostjo ter ponovno vzpostaviti primat druge nad prvo.

5 PRAVICA DO MESTA DANES

»Vse predolgo se je mesto vrtelo okoli urbanizacije kapitala, okoli vitke urbanizacije. Čas je, da se borimo za nekaj drugega, za nekaj bolj pravičnega, za nekaj, kar bo bolj podobno urbanizaciji dela« (Merrifield 2002a, 99). Ali, če citat prevedemo v govorico Lefebvra: dovolj je urbanizacije menjalne vrednosti, čas je za urbanizacijo uporabne vrednosti. Glede na zgornji opis in opredelitev neoliberalizma ter njegove urbanizacije vidimo, da je posplošeno stanje menjalne vrednosti, o kateri govori boter francoskega urbanizma, mogoče razumeti šele danes. Tako koncept pravice do mesta, ki ga razumemo kot ponovno vzpostavitev centra srečanja ter kot pravico do apropiacije in participacije v ustvarjanju uporabne vrednosti mesta, postane aktualen šele v stanju neoliberalizma. V stanju produkcije podjetnikov skozi konkurenco, se pravi v dobi, ko človeško telo postaja blago, duh pa investicija, je treba krik po uporabni vrednosti še zaostri. Lefebvre je pod kamni metropol svojega časa videl vzpon rentnega kapitalizma, parazitskega urbanizma in planetarne urbanizacije, naša naloga pa je, da pod oklepom menjalne vrednosti in fiktivnega kapitala ponovno poiščemo plažo.

Prebivalec kapitalističnega mesta je obsojen na prebivanje, na apatično sprejemanje spreminjajočega se okolja, ki se podreja zahtevam kroženja fiktivnega kapitala. Namesto, da bi stanovali (inhabit) v mestu, ga dojemamo kot dano okolje (habitat), ki od nas zahteva prilagajanje²². »Znižanje pomena prebivanja, zreducirati ga zgolj na okolje, označuje izgubo mesta kot oeuvre, izgubo integracije in participacije v urbanem življenju« (Merrifield 2006, 69). Človek je zreduciran na pasivno reprodukcijo, medtem ko gonilo razvoja določa zunanja sila (bankir in investitor na drugem koncu sveta, finančni trgi, ki zahtevajo dobre donose, bonitetne agencije, ki vrednotijo dobičkonosnost, državni uradnik, ki goji produktivnost okolja nad katerim izvaja suverenost ...). To Lefebvre razume kot odtujitev od totalnega človeka: »zanj odtujitev ni bila popolno oddaljevanje od bistva ali generične človečnosti, temveč izguba občutka, da obstaja sposobnost doseganja možnega, preobrazba možnega v nemogoče« (Kofman in Lebas 2000, 21).

Temeljni del pravice do mesta je tako kolektivna participacija uporabnikov urbanega okolja v njegovem ustvarjanju. Ampak kdo so ti uporabniki, kdo ima pravico do mesta? Če je Lefebvre mesto želel politizirati in če politiko razumemo prek Ranciera (2005), kot začetek štetja tistih, ki ne štejejo, potem imajo pravico do mesta predvsem izključeni. To izpostavlja

---

²² Ni naključje da se programi fiskalne konsolidacije imenujejo programi strukturnega prilagajanja. Nevtralnno, objektivno in dano okolje, nekakšna naravna nujnost od nas zahteva, da se ji prilagodimo.

tudi Marcuse (2012), ki dvojnost: »klica in zahteve«, razume kot dvojnost prikrajšanih in odtujenih. Tisti, ki nimajo glasu v ustvarjaju okolja, v katerem bivajo, tisti so primarno upravičeni do pravice do mesta. Še več, ravno ti morajo ustvariti to pravico prek ustvarjanja novih prostorov. Imajo pravico, da direktno posežejo v okolje, kjer bivajo. »[Direktna akcija] pomeni, da delavski razred v stalnem boju proti obstoječemu stanju stvari ne pričakuje ničesar od zunanjih ljudi, moči in sil, ampak raje ustvarja lastne pogoje boja in sam išče svoja sredstva za delovanje. Pomeni, da proti obstoječi družbi, ki priznava zgolj državljana, vstaja producent« (Pouget 2003, 1). Kot izpostavlja že Wacquant ob analizi neoliberalizma, gre za vprašanje državljanstva in prek pravice do mesta vznika nova vrsta državljana.

Nov tip državljana je nov tip človeka, ki ga Lefebvre razume kot urbanega. Če je zanj ključna kvaliteta urbanosti ravno obstoj centra, potem novo državljanstvo nujno predpostavlja ponovno konstrukcijo centralnosti. Povedano drugače: delavski razred je bil dvakrat izgnan iz centra. Prvič, ko je mestno središče zaradi agresivne suburbanizacije in dezinvesticij razpadlo, in drugič, ko se je z vzponom neoliberalizma in prek gentrifikacije v mesto vrnil kapital ter izgnal preostale reveže, ki so motili akumulacijo. Center je potrebno ponovno zavzeti ne kot središče oplajanja kapitala, ampak kot središče odločevalskih funkcij. Kot agoro, kot forum demokracije, kot javni prostor srečanj. Ali ni ravno to lekcija in tip protesta, ki je paradigmatski za naše obdobje? Tako arabsko pomlad kot upore v ZDA, Grčiji, Španiji in Turčiji je zaznamovalo zavzetje centralnega prostora mesta, ki se je pretvoril v kreativno središče demokracije.

Tematika prostora je bila premalo mišljenja in politizirana znotraj gibanj zasedb. Zahodna, paternalistična perspektiva jih je dojemala kot vznike demokracije, kot rušenje diktatur ali pa začetek gradnje demokratičnih institucij (kar je evfemizem za pacifikacijo prek konsolidacije parlamentarne demokracije), nikakor pa kot boj za javne prostore, ki so pogoj za demokratično udejstvovanje. Zasedba trgov ni bila zgolj dejanje upora, ampak tudi produktivno dejanje odpiranja skupnih prostorov deliberacije, učenja, delovanja. Don Mitchell (2003) svojo interpretacijo pravice do mesta eksplicitno naveže na javne prostore, njihovo oblikovanje, strukturiranje, uporablanje. Izpostavi paradoks, da mora biti javni prostor po definiciji kaotičen, spontan, odprt, nikakor pa prepreden s kamerami, policijo ter politično korektnostjo. Nasprotno od te perspektive liberalna tradicija kot podlago demokracije razume red, kar se odraža tudi v nasilnem strukturiranju javnih prostorov, ki določajo, kdo ima pravico govoriti, na kakšen način, čigav glas šteje, kdo je izključen. Zasedbe trgov so zavzele ta urejen, nadzorovan, s kamerami prepreden državni prostor ter ga

preoblikovale v odprto druženje, dinamično izmenjavo, lastno produkcijo pravil, norm in vrednosti. Prek zavzetja trga so proizvajale drugačni javni prostor. »Pravice je potrebno izvajati *nekje* in včasih je potrebno ta 'kje' aktivno producirati z zavzetjem, z izbojevanjem določenega prostora in spremembo tako njegovega pomena kot rabe – s *produciranjem* prostora, kjer lahko pravice obstajajo in se izvajajo« (Mitchell 2003, 81).²³

Pravica do mesta tako za Lefebvra pomeni kolektivno produkcijo centralnosti, participacijo pri ustvarjanju mesta kot oeuvre in apropiacijo uporabne vrednosti. Tu naletimo na protislovje v njegovih idejah, saj prek kolektivne participacije govori o decentralizaciji moči in odločanja, medtem ko hkrati poudarja pomen centralnosti. Podobno protislovje izpostavljajo tudi zasedbe trgov, saj so odprle javni prostor z zasedbo centra, a so ga hkrati tudi zaprle s prevelikim poudarkom na določeni centralni lokaciji. Peter Gelderloos (2013), udeleženec gibanja trgov v Barceloni, izpostavlja ravno centralizacijo gibanja kot ključni motiv za njegov neuspeh, saj so se z zgoščanjem moči in participacije na enem trgu pojavile tako tehnične kot politične težave. Kar se tiče tehnik in strategij odločanja, je bilo nemogoče omogočiti smiselno debato med 100.000 ljudmi na trgu, hkrati pa je iskanje skupnega konsenza pomenilo stalno pomikanje proti sredini in zatiranje radikalne misli. Politična težava pa je predvsem v zgoščanju moči na eni lokaciji, kar pa vodi v zatiranje načel neposredne demokracije, horizontalnosti in avtonomije. Ravno zaradi teh težav Gelderloos izpostavi pomen četrtnih skupščin, ki omogočajo tako avtonomijo kot tehnično izpeljavo načel neposredne demokracije. Vendar takšna rešitev sproža probleme z nasprotne strani, saj pogosto vodi v lokalizem, zaprtost, manko raznolikosti, celo konzervativnost²⁴. Zato je ključno vprašanje: kako hkrati misliti decentralizacijo in center, kako omogočiti avtonomijo in raznolikost srečanj? To vprašanje pa lahko zgotimo v iskanje enega koncepta: kako producirati urbano skupnost?

Drugi avtor, ki je mislil okolje in prostor ter ju premleval prek konflikta, je Murray Bookchin. Če se je Lefebvre prek marksizma približeval anarhizmu, se je Bookchin prek

---

²³ Najbolj eksplicitna navezava med prostorom in demokracijo se je vzpostavila v Turčiji, kjer sta se protest in zasedba trga Taksim začela z branjenjem javnih površin. Zasedba in branjene trga sta odprla prostor za mnogotera raznolika srečanja med raznolikimi skupinami (družili so se homoseksualci, Kurdi, Turki, muslimani, ateisti, anarhisti, komunisti, študentje, srednji razred, ostareli, brezposelni, reveži ...). Zadnje minute krajšega dokumentarca Taksim Commune (2013) odlično ujamejo duh javnega prostora, ki ne zapira identitet, ampak jih odpira prek radostnih srečanj, ki širijo horizonte biti. Nek mladenič ob ponovni policijski zasedbi trga, med oblaki solzivca in ob pokih pištol kriči: »Zdaj vem, kaj so vsa ta leta preživljali Kurdi. Kurdi in Turki smo bratje«. Potrebno je bilo odpreti javni prostor za srečanja, za stike, za boj, da so se identitetni konflikti zgladili v sprejemanje.

²⁴ Na tem mestu moramo biti previdni, saj je avtonomija pogosto izgovor za izločitev iz skupnega. Bogate soseske se pogosto izločijo iz javnega življenja, ne prispevajo s kolektivnemu, se osamijo in skrbijo zgolj za samozadostnost. Ograjene skupnosti so najbolj očiten primer tega izkrivljenega dožemanja avtonomije.

anarhizma približeval marksizmu, oba pa sta se srečala v mestu, ki sta ga razumela kot center revolucionarne politike ter kot prostor srečanja. »Šele v popolnoma urbanem okolju lahko obstajajo popolni ljudje; šele v racionalnih urbanih situacijah lahko človeški duh razvija svoje najbolj bistvene kulturne in družbene tradicije« (Bookchin 1986, 2). Bookchin kapitalistično družbo označi za neracionalno, saj je njena podlaga plemenitenje kapitala, ki se giblje po neracionalnih zakonih profita. Tudi sloji racionalnosti, ki ga prekrivajo (tehnokrati, birokrati, znanost), ne zmorejo zakrpati lukenj, ki jih v njihovo racionalno urejanje družbe stalno predira kapital. Tako izpostavi podobno dilemo kot Lefebvre, saj izpostavlja ravno neracionalnost primata menjalne vrednosti nad uporabno. Podobno kot Lefebvre tudi on išče totalnega človeka, nasprotuje fragmentaciji življenja in prostora, se bori proti odtujenosti in atomizaciji. Oba poudarjata pomen skupnosti, ampak če Bookchin daje prednost »človeški velikosti«, Lefebvre gradi na politiki srečanja. Prvi poudarja pomen decentralizacije, solidarnosti, skupnosti, medtem ko drugi govori o centru, srečanjih, igri in svobodi. Vredno je poskusiti obe perspektivi misliti skupaj, torej preplesti pravico do mesta z libertarnim municipalizmom.

Bookchin uvede koncept libertarni municipalizem kot praktično utopijo in kot rešitev za vprašanja razpada demokracije in skupnosti. Izhaja iz potrebe po pristnih stikih, po skupnosti, ki jo pretvori v ključno politično in organizacijsko načelo. Izvajanje politik tako decentralizira, saj preda odločanje skupnosti na določenem ozemlju. Te skupnosti, ki so avtonomne, se povezujejo z ostalimi po načelih konfederalizma. »Politike ustvarja zbor svobodnih pripadnikov skupnosti ali soseske; upravljanje izvršujejo konfederalni sveti, sestavljeni iz pooblaščenih, odpoklicljivih odposlancev okrožij, manjših mest in vasi.« (Bookchin 2005, 23). Kljub temu, da izhaja iz starih praks odločanja in principov skupnosti, njegova načela in razmišljanja s poudarjanjem mesta ne kličejo po vračanju v staro zaprto skupnost, ampak kličejo po skupnosti z urbanih karakteristikami. Podobno v svojem raziskovanju El Alta govori tudi Raul Zibechi (2010), ko izpostavlja potrebno po razpršitvi moči ter združitvi politike in družbe. Oba kličeta po decentralizaciji odločanja in izvajanja politik, s tem pa obema grozi nevarnost, da družbeno polje razbijeta na mnogotere avtonomne skupnosti, ki se ne odpirajo navzven, ampak zapirajo v lastno lokalnost. Ravno zaradi tega je potrebno skupaj z decentralizacijo misliti tudi center.

Najprej je potrebno izhajati iz ugotovitve, da »bistva mesta ne določa njegova velikost, gostota in heterogenost, ampak kvaliteta aktivnih, vsakodnevnih procesov interakcije« (Schmid 2012, 49). Urbano je tako posebna vrsta stika, ki se odpira družbi, ki sprejema

raznolikost, ki ni zaprta kot je pogosto rasistična toleranca. »Namesto tolerance potrebujemo gostoljubje. Moramo odpreti svoje dlani, srca in roke za radikalno drugost drugega ter jo proslavljati z gostoljubjem« (Esteva 2010, 118). Center je tako posebno tvorjenje odnosov, ki temeljijo na odpiranju za radikalno drugost. Centralnost je tako predvsem odprt prostor srečevanja, je prostor, kjer partikularno pride v stik z univerzalnim. Tukaj nam pomagajo razmisleki Merrifielda, ki reinterpreтира Lefebvrov center kot vozlišče: »Ne gre toliko za okupiranje prostora kot za ustvarjanje vozla, vozla, ki predstavlja združitev ljudi in prekrivanje srečanj, kritično silo znotraj, ki se razliva in širi navzven ... Tako centralnost v Zuccotti parku predstavlja kulminacijo srečanj, novo sposobnost koncentracije, vrhunec, posredovan prek socialnih omrežij, ki pomaga marginalnosti, da se postavi v središče in da to središče naredi horizontalno« (Merrifield 2013, 63). Center je tako vozlišče raznolikih skupnosti, njihove hkratne afirmacije in potopitve v skupno prek stika z drugostjo. Urbana skupnost tako poskuša hkrati misliti decentralizacijo in centralizacijo, partikularno in univerzalno, vse skupaj pa ozemlji prek pravice do kolektivne produkcije skupnih prostorov participacije in apropiacije uporabne vrednosti.

6 ZA KONEC

Lefebvre v svoji kritiki vsakdanjega življenja - ko poskuša oživiti sociološko komponento marksizma - izpostavi pomen nadzorovanja in upravljanja s svojim vsakdanom. Trdi, da svoboda predpostavi praktično možnost delovanja, da predpostavi izvajanje dejanj, imeti moč za. Človek »je svoboden v odnosu do materialnega okolja, ki ga nadzoruje, namesto da bi okolje nadzorovalo njega« (Lefebvre 2008, 172). V svoj razmislek o svobodi vplete tudi analizo prostora, ki ga misli kot proizvedenega, kot produkt konflikta raznolikih sil. V prostor se vpisujejo razredna razmerja, sile dominacije, odtujitev, hkrati pa tudi borbe za svobodo, poskusi avtonomije in samoorganizacije. Ko leta 1948 razmišlja o industrijskem mestu, ki ga zaznamuje zbirokratizirana in mehanska reprodukcija delovne sile, zapiše: »če je fašizem predstavljal najbolj ekstremno obliko kapitalizma, so koncentracijska taborišča najbolj ekstremna in krčevita oblika modernih stanovanjskih naselji ali industrijskih mest« (prav tam, 245). Kasneje, ko je že zaznaval vzpon drugačnega akumulacijskega režima, ko je čutil vzpon fiktivnega kapitala in menjalne vrednosti, pa bi mesto verjetno opisal kot posplošeno stanje borze, kjer se fiktivne vrednosti prelivajo in krožijo skozi in znotraj grajenega okolja, ki ga dojemajo kot vrednosti papir. Mesto je v neoliberalnem stanju pravilno poimenovano »stroj rasti«, vendar ne zaradi produkcije, ki se vrši znotraj njega, ampak ker samo postaja posplošena produkcija menjalne vrednosti. Mesto je menjalna vrednost, kjer grajeno okolje počasi krči prostore urbanega, medtem ko vznikajo prostori potrošnje in trošenja prostora, prostori popolnoma podrejeni menjavi in prostori, ki so zgrajeni kot menjalna vrednost. Bleščeča središča spektakla in poblagovljenja vznikajo hkrati s praznimi mesti, s prostori, ki se gradijo za akumulacijo zaradi akumulacije same. Nepremičninski baloni, ki so obenem rešitev in napoved krize, so hkrati gonilo rasti v fetiš ekonomskih kazalnikov ujetega sveta in poglobljanje stanovanjskega problema vse bolj prekerne delovne sile. Kot hkraten vir bogastva in bede spekulativna urbanizacija gradi prostore bogastva, medtem ko večino prebivalstva vse bolj stiska med zahteve trga in policijsko palico države.

Mesto postaja središče kroženja, tako posledica kot enota znotraj te cirkulacije kapitala. Mojster prognoze Lefebvre se tako ni motil, ko je v nekem intervjuju pristavil: »Bojim se, da bo liberalizem 'prost za vse', prostor prepuščen špekulaciji in avtomobilu.« (2000a, 207). Če neoliberalizem razumemo kot posplošeno stanje kolonializma kapitala, ki napada vse aspekte življenja in jih pretvarja v investicijo ter blago, potem moramo mesto razumeti kot poblagovljeno formo koncentracije nepremičnin in podjetnikov. Gre za produkcijo subjektov kot podjetnikov, katerih vse dejavnosti so posebne vrste investicije v

svojo rentabilnost. Temeljna družbena vez postane tekmovanje, povzdignjeno na raven norme in logične nujnosti v gonji za večjo produktivnostjo, ki je le evfemizem za večjo profitabilnost. Tako država kot mestna uprava sta tako gonilo in žrtev konkurenčne bitke, katerih ključne prakse so gojenje profitabilnega okolja, discipliniranje delovne sile prekercev in rentabilno investiranje v grajeno krajino. Menjalna vrednost v svojem nenasitnem dviganju po rasti premaga uporabno vrednost, urbanizacija kapitala pa v razredni bitki odločno zmaga nad urbanizacijo dela.

Vendar ta realnost ni ne logični zaključek, niti nujnost, kaj šele naravna danost. Je rezultat boja, kar pa pomeni, da je naloga vednosti proizvodnje orodij za krepitev prostorov človeške svobode. Ravno s tem namenom je vpeljan koncept pravice do mesta. Ne kot koncept razumevanja dane realnosti, ampak kot pot odpiranja nove realnosti, kot sila produkcije novih prostorov, ki omogočajo participacijo, apropiacijo in v katerih je čas povzdignjen na nivo vrhovnega bogastva. Koncept uvede razmisleke o prostoru in gradi na tezi, da revolucija ne more uspeti, če ne proizvede lastnih prostorov vsakdanjega življenja. Mesto tako postaja center boja za produkcijo prostorov, ne zgolj zaradi tega, ker v njem prebiva več kot polovica svetovnega prebivalstva, ali zato, ker je večina odvisna od mest, ampak ker se v njem zgošča temeljno protislovje med menjalno in uporabno vrednostjo. Hkrati pa urbano pomeni tudi centralnost, znotraj katere se srečujejo raznolike skupine, je prostor srečevanja in ekonomije daru, prostor širjenja zavesti in stika z univerzalnim. Te prostore pa je potrebno gojiti kot centralizacijo spontanosti, avtonomije in horizontalnosti.

Ker pa koncept pravice do mesta preveč poudarja centralnost, s čimer se lahko hitro zaplete v stopnjevanje koncentracije moči na neki izbrani lokaciji, ga je potrebno uravnotežiti z anarhističnimi idejami decentralizacije in razpršitve moči po celotnem družbenem tkivu. Tako se nam urbana centralnost kaže kot voz, kot središče srečevanj raznolikih skupnosti, ki prek libertarnega municipalizma avtonomno izvaja politike. Potrebno je skupaj misliti decentralizacijo in centralnost, avtonomijo in skupno, partikularno in univerzalno, te napetosti pa združiti v novo obliko človeškega povezovanja, tvorjenja odnosov in produciranja subjektov, ki bi ji lahko nadeli naziv urbana skupnost. V tem konceptu se zgoščajo tako ideje svobodnega in avtonomnega upravljanja s časom, kot tudi srečanja in gostoljubja do radikalne drugosti. Gre za skupnost, ki se afirmira prek odpiranja navzven, skupnost, ki producira lastne prostore kolektivne participacije in apropiacije, odprto skupnost gostoljubja in avtonomije. Vse to pa se vpiše v produkcijo novih prostorov, ki bodo podrejeni uporabni vrednosti, ne pa

menjalni. Pravica do mesta je tako po nujnosti praktičen projekt, naloga misli pa je, da te prakse omogoča, spodbuja in jih podpira.

7 LITERATURA

1. Bookchin, Murray. 1986. *The Limits of the City*. Montreal: Black Rose Books.
2. --- 2005. Libertarni municipalizem: pregled. *Časopis za kritiko znanosti* 33 (219): 17–30.
3. Brenner, Neil in Nik Theodore. 2002. Cities and Geographies of Actually Existing Neoliberalism. *Antipode* 34 (3): 349–379.
4. --- 2005. Neoliberalism and the Urban Condition. *City* 9 (1): 101–107.
5. Candan, Ayfer Bartu in Biray Kolluoğlu. 2008. Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey* (39): 5–46.
6. Coq-Huelva, Daniel. 2013. Urbanisation and Financialisation in the Context of a Rescaling State: A Case of Spain. *Antipode* 45 (5): 1213–1231.
7. Dardot, Pierre in Christian Laval. 2013. *The New Way of the World: On Neoliberal Society*. London: Verso.
8. Davis, Mike. 2009. *Planet slumov*. Ljubljana: Založba /*cf.
9. Deleuze, Gilles. 2002. Družba nadzora. *Filozofski vestnik* 23 (3): 167–177.
10. Dolar, Mladen. 2010. *Kralju odsekati glavo: Foucaultova dediščina*. Ljubljana: Krtina.
11. Douzina, Costas. 2013. *Philosophy and Resistance in the Crisis*. Cambridge: Polity Press.
12. Duffy, Hazel. 1995. *Competitive Cities: Succeeding in the Global Economy*. London: E&FN Spon.
13. Estava, Gustavo. 2010. Beyond Education. V *New World of Indigenous Resistance*, ur. Lois Meyer in Benjamin Maldonado Alvarado, 115–131. San Francisco: City Lights Books.
14. Foucault, Michel. 1991. *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana: Krtina.
15. --- 2000. *Zgodovina seksualnosti I, Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
16. --- 2007. *Življenje in prakse svobode: izbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC.
17. Galeano, Eduardo. 2010. *Odprte žile Latinske Amerike*. Ljubljana: Sanje.
18. Gelderloos, Peter. 2013. *The Failure of Nonviolence*. London: Active Distribution.
19. Graham, Stephen. 2011. *Cities Under Siege: New Military Urbanism*. London: Verso.
20. Hackworth, Jason. 2007. *The Neoliberal City*. Ithaca: Cornell University Press.

21. Harvey, David. 1985. *The Urbanization of Capital*. Oxford: The Johns Hopkins University Press.
22. --- 1989. From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografski Annaler. Series B, Human Geography* 71 (1): 3–17.
23. --- 2003. *Paris, Capital of Modernity*. London: Routledge.
24. --- 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
25. --- 2006. *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
26. --- 2011. *The Enigma of Capital and the Crisis of Capitalism*. London: Profile Books.
27. --- 2012. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London: Verso.
28. Holloway, John. 2004. *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.
29. Husson, Michel. 2011. *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Sophia.
30. Jessop, Bob. 1997. Survey Article: The Regulation Approach. *The Journal of Political Philosophy* 5 (3): 287–326.
31. --- 2002. Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective. V *Spaces of Neoliberalism*, ur. Neil Brenner in Nik Theodor, 106–125. Oxford: Blackwell Publishing.
32. Kanduč, Zoran. 2008. Tostran zaporov kapitalističnega totalitarizma: nasilje zoper nasilje znotraj nasilja. Spremna beseda, V *Zapori revščine*, Loïc Wacquant, 149–184. Ljubljana: Založba /*cf.
33. Khasnabish, Alex. 2010. *Zapatistas: Rebellion from the Grassroots to the Global*. London: Zed Books.
34. Klein, Naomi. 2010. *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
35. Kofman, Eleonore in Elizabeth Lebas. 2000. Lost in Transposition – Time, Space and the City. V *Writings on Cities*, ur. Eleonore Kofman in Elizabeth Lebas, 63–181. Oxford: Blackwell Publisher.
36. Krašovec, Primož. 2013. Neoliberalizem in družba znanja. V *Kaj po univerzi?*, ur. Avtorska skupina, 59–102. Ljubljana: Založba /*cf.
37. Krugman, Paul. *The Conscience of the Liberal*. New York; London: W. W. Norton.

38. Lapavitsas, Costas. 2013. The Financialization of Capitalism: 'Profiting without Producing'. *City* 17 (6): 792–805.
39. Lauermaun, John in Mark Davidson. 2013. Negotiating Particularity in Neoliberal Studies: Tracing Development Strategies Across Neoliberal Urban Governance Projects. *Antipode* 45 (5): 1277–1297.
40. Lazzarato, Maurizio. 2012. *Proizvajanje zadolženega človeka: esej o neoliberalnem stanju*. Ljubljana: Maska.
41. Leech, Garry. 2012. *Capitalism: A Structural Genocide*. London: Zed Books.
42. Lefebvre, Henri. 2000. The Right to the City. V *Writings on Cities*, ur. Eleonore Kofman in Elizabeth Lebas, 63 –181. Oxford: Blackwell Publisher.
43. ---2002a. No Salvation From the Center. V *Writings on Cities*, ur. Eleonore Kofman in Elizabeth Lebas, 205–208. Oxford: Blackwell Publisher.
44. --- 2008. *Critique of Everyday Life: Volume 1*. London: Verso.
45. Marcuse, Peter. 2012. Whose Right(s) to What City? V *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*, ur. Neil Brenner, Peter Marcuse in Margit Mayer, 24–41. London: Routledge.
46. Marcos, Subcomandante. 2002. Sedem ločeni kosov globalne sestavljanke. *Časopis za kritiko znanosti* 30 (209–210): 37–43.
47. Merrifield, Andy. 2002. *Metromarxism: A Marxist Tale of the City*. London: Routledge.
48. --- 2002a. *Dialectical Urbanism: Social Struggles in the Capitalist City*. New York: Monthly Review Press.
49. ---2006. *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. London: Routledge.
50. --- 2013. *The Politics of the Encounter: Urban Theory and Protest under Planetary Urbanization*. London: The University of Georgia Press.
51. ---2014. *The New Urban Question*. London: Pluto Press.
52. Millet, Damien in Eric Toussaint. 2004. *Who Owes Who?* London: Zed Books.
53. Mirowski, Philip in Dieter Plehwe, ur. 2009. *The Road to Mont Pèlerin: the Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge: Harvard University Press.
54. Mitchell, Don. 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. London: The Guilford Press.
55. Močnik, Rastko. 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.

56. Peck, Jamie. 2012. Austerity Urbanism: American Cities Under Extreme Economy. *City* 16 (6): 626–655.
57. ---, Nik Theodore in Neil Brenner. 2009. Neoliberal Urbanisation: Models, Movements, Mutation. *SAIS Review* XXIX (1): 49–66.
58. Pouget, Emile. 2003. *Direct Action*. Kate Sharpley Library.
59. Rancière, Jacques. 2005. *Nerazumevanje: politika in filozofija*. Ljubljana: Založba ZRC.
60. Rotar, Drago B. in Taja Kramberger, ur. 2006. *Načela za reflektivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*. Koper: Založba Annales.
61. Santos, Boaventura de Sousa. 2003. The World Social Forum: Toward a Counter-Hegemonic Globalization. V *World Social Forum. Challenging Empires*, ur. J. Sen, A. Anand, A. Escobar in P. Waterman, 236–243. New Delhi: The Viveka Foundation.
62. Sassen, Saskia. 2006. *Cities in the World Economy*. Thousand Oaks, Calif: Pine Forge Press.
63. Schmid, Christian. 2012. Henri Lefebvre, the Right to the City, and the New Metropolitan Mainstream. V *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*, ur. Neil Brener, Peter Marcuse in Margit Mayer, 42–62. London: Routledge.
64. Selbin, Eric. 2010. *Revolution, Rebellion, Resistance: The Power of the Story*. London: Zed Books.
65. Şener, Meltem Yılmaz. 2004. *The Relationship Between Neoliberalism and Authoritarian State: The Case of Turkey*. Dostopno prek: <http://www.rrojasdatabank.info/neolibstate/meltemyilmazsener.pdf> (3. april 2014).
66. Shin, Hyun Bang. 2014. Contesting Speculative Urbanisation and Strategising Discontent. V *Crisis-Scapes: Athens and Beyond*, ur. Jaya Klara Brekke, Dimitris Dalakoglou, Christos Filippidis in Antonis Vradis, 139–149. Athens: Crisis-scapes.net
67. Smith, Neil. 1996. *The New Urban Frontiers: Gentrification and the Revanchist City*. London: Routledge.
68. Stiglitz, Joseph. 2012. *The Price of Inequality*. London: Allen Lane.
69. Theodor, Nik, Jamie Peck in Neil Brenner. 2011. Neoliberal Urbanism: Cities and the Market Rule. V *The New Blackwell Companion to the City*, ur. Gary Bridge in Sophie Watson, 15–25. Oxford: Blackwell Publishing.
70. Toussaint, Eric. 1999. *Your Money or Your Life*. London: Pluto Press.
71. Varoufakis, Yanis. 2011. *The Global Minotaur*. London: Zed Books.

72. Vidmar, Ičo. 2009. Mike Davis in pravica do mesta. Spremná beseda, V *Planet slumov*. Mike Davis, 285–316. Ljubljana: Založba /*cf.
73. Wacquant, Loïc. 2008. *Zapori Revščine*. Ljubljana: Založba /*cf.
74. --- 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity. *Sociological Forum* 25 (2): 197–220.
75. --- 2012. Three Steps to a Historical Anthropology of Actual Existing Neoliberalism. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 20 (1): 66–79.
76. Weber, Rachel. 2002. Extracting Value From the City: Neoliberalism and Urban Redevelopment. *Antipode* 34 (3): 519–540.
77. Zibechi, Raúl. 2010. *Dispersing Power: Social Movements as Anti-state Forces*. Oakland: AK Press.
78. Zgroženi ekonomisti. 2012. *Manifest; 20 let slepote*. Ljubljana: Založba /*cf.